

СОФИЯ
1913

ПРЕДГОВОР

При изучаване на старото изкуство изобщо и в частност на орнаментиката в България се появява необходимост да се проучи произходът на тъй наречения скито-сарматски художествен стил. Тук обаче се изпречват редица историко-археологически свидетелства за античното минало на прабългарите.

Съпоставянето на тия материали с най-новите данни на науката ме доведе до известни нови факти и заключения по въпроса за произхода на българите, които излагам в този специален етюд*.

С пълна вяра, че допринасям нещичко за правилното разрешение на този тъй важен за историята на българите и на славяните въпрос, поднасям скромния си труд пред благосклонното внимание на учените и любознателните.

* Четен в извънредно общо събрание на Софийското археологическо дружество на 23 май 1912 година. Тоя етюд трябваше да се придружава с множество черни и оцветени изображения на разглежданите в него паметници, но тяхната скъпа репродукция не позволи за сега това необходимо илюстриране.

Д. П. Даскалов

Посвещавам труда си на нашите студентки и студенти историци.

УВОД

С този етюд имаме за цел да проникнем, доколкото е възможно, в мрака на онзи историко-археологически лабиринт, наречен българология, в който се крие въпросът за произхода, бита и културата на древните българи.

Руският професор-византиолог Н. П. Кондаков в археологическите си бележки за Македония [1] казва, че в основните възгледи на българските историци като че ли има едно затаено желание да затъмнят и загладят един твърде съществен въпрос: в какво отношение са били българите-скитници (турци по произход, според Н. Кондаков) към онова славянство, което след тях или заедно с тях се е движило за поселване на Балканския полуостров.

“От тия два елемента, пита Кондаков, кой е съставлявал същинската сила, пред която е треперила Византия? Против кого се е повдигала Византия с всичките си сили при (царуването на) Маврикий, Ираклий, Фока, Василий Македонец и най-после при Василий Втори-Българоубиеца?”

Същият учен продължава:

“Очевидно отговорът ще бъде един – против оная скитнишка орда, която организирайки своето могъщо нахлуване, е имала в същото време достатъчно сили, или ги е получавала отвъд Дунава, за да извърши не само редица нападения, но и да организира силно и могъщо царство, пред което треперила Византия. Във всички обсъждани въпроси ясно личи премълчаването на тая основна ядка на цялото движение.”

Затаено желание, тоест преднамерено да се затъмнява и заглажда този въпрос, нито сме забелязали, нито можем да допуснем у нашите историци, но е факт, че в нашата историческа литература се чувства едно затишие по тоя научен спор. От друга страна, като че ли едно отдавнашно равнодушие витае над обществената мисъл по въпроса за тъмното начало на българската история. Вероятно по-съвременните и по-належащите социални, икономически и политически въпроси в бързо развиващата се България отвличат обществения интерес от мъртвото историческо и праисторическо минало.

Но за затишието около тоя въпрос има и други причини. Не малко е повлияло преди време и авторитетното мнение на добре известния историк М. Дринов за произхода на българите. Имаме предвид забележката [2], в която той между другото казва:

“Нас твърде малко ни занимава потеклото на българите, защото тоя въпрос си няма мястото в историята на нашия народ, който не е техен потомък и няма нищо общо с тях.”

По-нататък за слабия интерес у обществото по тоя въпрос е повлияла голямата и нечувана бърканица във възгледите по отношение на народността и езика, както на древните българи, така и на сегашните българи, в европейската и в нашата научна, учебна и популярна литература.

През 1900-та година професорът д-р Шишманов изложи всички безбройни противоречия в една изчерпателна студия [3], която успоредно с голямата си научна стойност, като че ли има и силата да парализира поне у нас всеки по-нататъшен опит или желание да се проникне в античното минало на българите.

Съществена причина обаче за затишието на този въпрос в българската и чуждестранна литература е отместването на същия въпрос от изключителните му исторически основи върху историко-археологически такива. Всички постепенно осъзнаха и осъзнават, че далечното минало на България и на българите трябва да се съзида не само въз основа на приказките на древните писатели, а трябва да се прерови и подземния архив, откъдето да се възстановят основите на видимите с очи и осезателни с ръце непосредствени паметници на живота от близкото и далечно минало. Това осъзнаване изясни истината, че противоречията и разногласията по българския въпрос се коренят между другото и предимно в недостатъчната разработка на южно-руската и българска (мизийска, тракийска и македонска) археология. И че без нейните данни по никакъв начин не можем да имаме нещо повече от няколко недостатъчно обосновани исторически хипотези за произхода на българите.

Съществуващите засега хипотези по този въпрос са [4]:

1. Че българите са татари (Енгел).
2. Че са славяни (Венелин).
3. Че са урало-чуди (Шафарик).
4. Че са турци (множество наши и чужди учени).
5. Че са монголи (Нибур).
6. Че са смес от фини, турци и славяни (Френ).
7. Че са угри, както хазарите (Хволсон).
8. Че са самоеди (Рьослер).
9. И най-сетне, като реакция на всички тези хипотези, че не са дошли от никъде, а са си коренни жители на днешна България от памтивека (Д-р Ценов) [5].

След изобилните и твърде ценни археологически находки, особено от последните няколко години, всички тези теории безусловно трябваше да отстъпят вече място на историческото сравнително изучаване на "варварските" древности, като се почне от техните ранни и по-късни източници и се върви по пътя на самите "варварски народи" от южна Русия по направление на север, на запад и на юг. Това сравнително изучаване обаче не е все още обстойно завършено, а и на археологията предстои още много работа, особено в тракийските области. Във всеки случай археологическата наука вече може да пристъпи ако не към окончателното разрешаване, то поне към уреждането (правилното насочване) на спорните въпроси за произхода на българите и за началото на тяхната история.

I. ИСТОРИЧЕСКИ ИЗТОЧНИЦИ ИЗОБЩО ЗА БЪЛГАРИТЕ

Главните източници за историята на един народ, както знаем, са 1) преданията, 2) писмените исторически документи и 3) веществените и археологически паметници. Понеже повечето от тях относно българите са известни, ние ще разгледаме накратко само по-важните от едните и от другите, като ще се спрем също върху най-новите сведения и придобивки на науката.

Преди всичко ще направим кратък преглед на онези условия, при които древните източноевропейски народи се явяват като наследници на източната римска империя, обновена чрез християнска Византия. Най-голямото сътресение, което някога е изпитало човечеството, е бил преходът от старата история към новата. Старите идеали, отживели времето си, изгубват своята сила и влияние върху обществото, формите на държавния живот се изменят и на стария римски свят предстои неминуемо разрушение. “В тая преходна епоха, казва Успенски [6], когато не останали хора с определено направление, които строго и неуклонно да вървят към известна цел, само хора от две категории стоят на твърда почва: едните са първите добри представители на започващото да тържествува християнство, а вторите са ония “варварски” народи от южна Русия и Тракия, застрашаващи границите на римската империя, които дошли до съзнание, че с приемането на християнството лесно ще встъпят във владение на наследството, оставено от стария свят.”

В третото столетие става решителното преместване на културните центрове от запад на изток. Рим се заменя с Византия, а сасанидска Персия и южноруските и тракийски “варвари” [7] се явяват като източници на художествените вкусове и битови форми. Ролята на посредници изпълняват от една страна Мала Азия и Сирия, а от друга – преселващите се славяни и българи в самия Константинопол, включително мизийците, тракийците и македонците, които всъщност съставлявали голямата провинция на новата византийска империя. Откакто последните били завладяни от римляните обаче, те били дотолкова елинизирани, че македонците почнали да се наричат гърци, а в Тракия само тук-там по планинските краища се запазило названието “тракийци”.

При все това напорът на “варварите” бил тъй застрашителен за новата римска столица на Тракийския босфор, че християнският император Теодосий Велики, като видял невъзможността да разчита на националния дух у византийците и като съзнал непосилната борба на гръко-римския свят срещу този постоянно растящ напор, решил да организира защита на империята от самите “варвари”. За тази цел на новите поданици трябвало да се дадат граждански права, да се съединят чрез брак с гръко-римляните и свободно да им се открият всички граждански и военни длъжности. Без да гледа на доста сериозната опозиция, Теодосий настоял на своето и самият той се оградил с военни хора от разни “варварски” националности.

Тия “варвари”, които играли важна роля за развитието на раннохристиянското и византийско изкуство, пренесли със себе си собствена култура.

Византийският бит и изкуство се изпълват със заети източни и славяно-български костюми, изображения и украшения [8]. Тъй наречената пъстрошита дреха “скарамангия” била славяно-българската горна кожена дреха, елмазените царски “перпендули” били техните от векове носени висулки над слепоочията; “кирбасията” е островърхата им шапка и пр.

Историкът Прокопий [9] отбелязва, че Византия приела от хуните (той разбира българите) в епохата на Юстиниан и наметалото им, и панталоните, и обувките, като усвоила и самите названия на костюмите и другите елементи на “варваската” мода [10]. Въобще шарените материали византийците наричали “фригийски” или “варварски”, тъй като за цариградския грък всички тия приложни изкуства не съставлявали самото (изящно) изкуство, както ясно определя Йоан Златоуст (авторът в ориг. го пише Иван Златоуст – б.ред.), а само варварски разкош [11]. Всички упреци за тоя разкош, толкова обилни в проповедите на 4-5 век, се явяват като протест против “варварските” вкусове, вкореняващи се в гръцкото общество по образа на нахлулите в империята “варвари”. Класически образованите проповедници не разбирали смисъла на богатите лични и конски украшения и справедливо се опасявали за съдбата на самото християнство под влиянието на новите нрави. Тоя страх обаче намалял след усилената по онова време мисионерска дейност на цариградския епископ Йоан Златоуст между “варварите”. Той горял духом да разпространява християнската вяра между езичниците и пръв след апостолите Павел и Андрей хвърлил семето на вярата в крайдунавските страни в южна Русия. При историка Теодорих срещаме:

“Аз лично четох писмата му (на Златоуст) до анкирския епископ Леонтий, с които той го уведомява за приемането на християнството от скитите и моли да му се изпратят проповедници.”

Златоуст назначил в арианските църкви (извън стените на Цариград) дякони и свещеници “варвари”. Веднъж след богослужението в една от тези църкви той казал:

“Желал бих аз да присъстват тук елини и като чуват какво се е чело, да разберат силата на Разпятието. Евангелските истини се проповядват и на тоя варварски език, който вие слушахте сега. Скити, тракийци, сармати... и обитателите на край света философстват, след като са превели на своя език Свещеното писание.” [12]

Но политиката на Теодосий спрямо варварите и мисионерската дейност на Йоан Златоуст не се нравили на гърците и римляните, и те почнали да им противодействат. “Империята се намира в крайна опасност”, казва в своята реч пред императора египетският епископ Синесий [13], дошъл в Цариград да поднесе на императора дарове и останал там цели три години, за да проучи “варварската опасност” за Византия. Той продължава така:

“Не виждате ли, че тези чужди за нас войници, на които сме поверили защитата на нашата страна, могат да пожелаят да господстват над цивилното население? Докато не се е случило това, побързайте да

възвърнете варварите към тяхното първоначално скромно положение и се опитайте да използвате националното чувство на своя народ. Преди всичко трябва да отстраните чужденците от управленските длъжности и да ги лишите от сенаторските звания, които те позорят. . . Мъдрата Темида и богът на военното изкуство биха закрили лицето си от срам, ако можеха да видят как варваринът, снел от себе си овчата кожа и нахлузил тогата, започва да обсъжда с римляните държавните работи, като се поставя по-горен от консула и опитните законодатели. . . и не е ли удивително това обстоятелство, че същите тия белодрешковци, които в частния живот изпълняват ролята на прислуга, в политическия се явяват наши заповедници? Какво ще стане, ако те замислят едно общо движение против нас. . . Докато има още време, да очистим нашата войска от чужденците. . . Едно от двете: или варварите [14] трябва да бъдат заставени да се занимават със селско стопанство, или да ги принудим да се завърнат, отдето са дошли.”

И действително, страхът у византийците не е бил напразен. Достатъчно било да настъпи пълното разделяне на римската империя на две половини в края на 4 век сл. Хр., за да се яви едно небивало съюзяване на западните и източните “варвари” в Европа, с цел за общо културно и политическо движение. Едни от “варварите преминават в Азия, а други – франките, бургундите, визиготите, саксите и вандалите, образуват “варварски” държави, а многобройните славяно-български племена, гъсто населяващи низините на Волга, Дон, Днепър и бреговете на Дунава, могли да преминат вече към самостоятелен политически живот, към ново движение, като образуват обширни народни съюзи.

Благодарение на тези съюзи, през 5 век, който поставя началото на “средните векове”, европейският свят се намира вече в ръцете на “варварите”. Император Анастасий около 500 г. дотолкова се отчаял пред мисълта, че правителството му не ще може никога да се отърве от ръцете на северните “варвари”, че се видял принуден да напусне съвсем владенията си и да се грижи само за столицата. Той прокара яка стена от Мраморно до Черно море [15]. Дринов пише:

“Всички области, които се намират на север и северозапад от тази стена, бяха оставени на произвола на варварите. Византийското правителство нито вече се интересуваше за тези свои провинции, нито пък знаеше какво се върши там. Това е причината, дето и тогавашните писатели говорят за тези страни тъй тъмно и тъй неопределено, като за някоя съвсем неизвестна страна. Император Юстиниан (527-565) възстанови пак властта на империята над тия земи.” [16]

Но историкът Прокопий обвинява и Юстиниан, че поне той не преградил пътя на “варварите” към Византия и на самия него приписва ужасните бедствия, които понесъл Балканският полуостров през 30-годишното му управление.

“Гети, сиреч славяни”, пише Теофилакт [17], “минават границите на Тракия и причиняват големи беди и главоболия на римските войски.” А Прокопий пише: “Хуни [18], славяни и анти, извършвайки почти ежегодни нахлувания по цяла Тракия, Илирия и Гърция – до Йоническия залив и до стените на самата Византия, като избиваха всеки път или вземаха в плен до 20 мирияди (200 хиляди) хора, направиха така, че тия страни съвсем се обезлюдиха.”

Какво се разбира под “обезлюдиха”, виждаме при Константин Порфирородни, който, като разглежда губителите на византийската власт на Балканския полуостров, казва: “Ославяниха цяла Елада и Пелопонес и разшириха своите жилища чак до Средиземно море.” [20] Интересно е, че знаменитият писател Прокопий, от разказа на когото се възползвал историкът Гибон [21], не различава съвсем ясно българите при тяхното появяване на Дунава от славяните (гл. Войната с готите III.14 – изд. Бонск., стр. 334-6), които дошли след тях или под тяхно прикритие, но той твърде картинно отличава леко въоръжените славяни, които вървели по стъпките на българските конници, почти не изоставящи и на крачка от тях. [22]

Тия именно конници-българи [23] са онези, които представлявали по начало и по-късно страшилището за Византия и които византийците постоянно преследвали в Македония и Тесалия, за да остане спокойно мирното славянско земеделческо население, но тях скоро ги видели пред столицата си и почнали да им плащат данък. За жалост, Прокопий, сравнително най-сериозният византийски историк, който единствен владее реални познания за някои “варварски” племена, твърде малко говори за българите, а византийските историци и летописци след него и след Теофан до Константин Порфирородни са съвсем неопределени. Те само споменават, че българите дошли на Балканския полуостров от бреговете на Дон и че това племе, родствено на хуните, било извънредно многолюдно, диво и войнствено, и със своите нахлувания през 5, 6 и 7 век всяло ужас по цяла Византия и държало в обсада и страх самата столица.

Впрочем славяно-българските племена, населяващи грамадната равнина от бреговете на Дунава до Дон и Волга, били в тесни връзки помежду си, а византийците държали сметка за тяхната политика. При това знаят се ред български царе, а по-рано военачалници, с които византийците водили преговори и на които те плащали данък. За един от тях, на име Тербели, съществува легендарният разказ, как той заставял византийците да покриват с монети хвърлените на земята щит и шлем, а забитото копие трябвало да се покрие до самия връх с копринени платове.

“Но ето че около половината на 7 в.”, казва Дринов, “явява се нова дружина, на която било речено да съедини славяните в едно яко политическо тяло, което да може да спаси, заедно с независимостта, и народността на славяните. Тая дружина беше от неславянско племе, което в първата половина на 7 век съставляваше една доста голяма орда, скитаща се между реките Дон и Волга.”

Това решително събитие – преминаването на българите отсам Дунава е отбелязано в тъй наречения от Раич “Именник на първите български князе” [24] като пределна ера, тоест като точка на деление на българската история на два периода. Като допълнение на този именник, наречен от кембриджкия професор Вигу “хронологически цикъл на българите” [25], служи колоната с надпис, запазена от старо време в цъквата “Св. Четиридесет великомученици” в Търново, където четем за

скромната дейност на Омортаг от Дунава на юг, към Балкана. Като още по-важно допълнение се яви неочакваното откритие от друга колона с надпис на Омортаг, изкопана през 1905 при станция Крумово-Преслав (село Чаталари) и днес запазена в Народния археологически музей в София. Надписът (на гръцки език), изсечен по каменната колона, гласи:

“Великият княз Омортаг в земята, дето се е родил, по волята Божия архонт. Държейки лагера си в Плиска, основа аул в Тича (стария Преслав) и разби силата на гърците и на славяните и изкусно построи мост на Тича (гол. Камчия) и на една от колоните постави два медни лъва. Бог да помогне на по волята Божия архонта да мачка под краката си царя, докато тече Тича и да даде на българите да имат много пленници; най-после, като подчини враговете си, в радост и веселие да живее 100 години. Времето, когато бе строежът, според българското изчисление сигорелем, а по гръцкия индикт – 15 (т.е. 822-23 г. сл. Хр.)” [26]

Като продължение на това ценно историческо свидетелство – чаталският надпис и като негово потвърждение дойдоха находките в Абоба (Плиска) [27] – колони с разни надписи, камъни и тухли с различни художествени изображения и неразгадани старобългарски писмени знаци, а също следи от княжески дворец и др.

И така, към 10 август 660 г. [28] българите минават стихийно Дунава [29], не в силата на известен договор с византийците да пазят като съюзници дунавската граница на империята от нахлуването на други “варвари”, или пък че били принудени да сторят това от нашествието и напора на хазарите, а те идат с великата историческа задача в качеството си на законни наследници на Балканския полуостров:

Първо – да избавят и отнемат родината на тракийските и македонските си събратя от господстващото гръко-римско малцинство и...

Второ – да пробудят и спасят поддалите се на елинизирание техни едноплеменници – множеството славяни, които с част от българите отдавна съставяли обширната византийска провинция, предимно като мирни, покорни и работливи земеделци и скотовъдци, обаче съвсем не били сговорни помежду си и клонили вече да изгубят и рода си, и името си, и да станат ромеи, както македонците и тракийците.

Трето – да смажат главата на новата незаконна завоевателка на Балканския полуостров – Византия, и

Четвърто – най-важното, в качеството си на царствени представители на славяните, да основат самостоятелна българска държава на Балканите, каквато от паметивека имали събратята им – траките, македонците и мизите, и каквато едновременно имали самите българи в южна Русия.

[30]

II. ИСТОРИЧЕСКИ ИЗТОЧНИЦИ ЗА КРАЙВОЛЖКИТЕ БЪЛГАРИ

По средното течение на Волга, най-голямата водна артерия на Русия, и към нейното устие и голяма част от течението на р. Кама се простира

тъй нареченият Край-Волжко-Камски край [31], където някога било основано българското царство с главен град (столица) Болгар или Булгар [32]. По-късно през 9-10 век сл. Хр. на тая територия, когато руският исторически живот едва се зараждал, съществували две царства с богата източна култура: по средното течение на Волга и по Кама – българското царство, но вече в мюсюлманско-татарски ръце, а към нейното устие – част от хазарското царство. Още по-късно, след наплива в тоя край на диви монголски орди (1236 г.), се образували две татаро-монголски царства – на територията на българското царство било Казанското, а към устието на Волга – Астраханското.

Древността на българите в южна Русия историческите свидетелства отнасят към твърде далечни времена. Арменският историк от 5 век Моисей Хоренски (Мовес Хоренаци) казва [33], че много от българите в следствие на раздори напуснали своето отечество и се заселили в Армения – за първи път между 149-127 г. пр. Хр., а за втори път между 127-114 г. пр. Хр.

От хронологичния цикъл на българите виждаме, че петте князе преди Аспарух управлявали българите 515 години отвъд Дунав (от 159 г. сл. Хр.), а аспаруховите царски години отвъд Дунав били 19 (659-640=19) [34]. Освен това професор Вигу, най-новият и сполучлив тълкувател на тоя именник на българските князе, се произнася за последния така: “Тези глоси дават абсолютни дати и представляват една стара българска хронологическа система.”

Кембриджкият професор не допуска българите да са взели своя календар от китайците, както турците. Според него българите от дълбока древност са си служили с бройната система от 60-годишен цикъл, която била обща за всички източни народи, без да са усвоили лунните години на Хиджра.

За древна България пишат седем арабски историци от 10 век и редица по-късни татарски и арабски автори. Почти всички мюсюлмански писатели споменават българите като много стари обитатели край Волга и като аборигени (коренни жители) на Велика България. Основаването на столицата Болгар те отнасят към най-дълбока древност, а именно, че градът бил основан от Болгар, син на Хомар (вероятно се има предвид Магог, от който според популярната библейска генеалогия произлизат скити, славяни, руси, българи, бохеми, поляци, словаци и хървати – б.ред.), който бил син на Яфет, син на Ной. [35]

Мулла Шихаб-уд-дина Бага-уд-динов, бележит казански учен, след като събрал и проучил старите арабски и други исторически сведения за България, написал “Очерк върху историята на българското и казанско царство”; тоя очерк бе прочетен в 4-ти съезд на руските археолози [36] и създаде твърде силно впечатление. Като привежда съществуващите възгледи между татарските учени, този историк казва:

“Столицата на Дащи Кипчака (?) бил градът Болгар, известен от древни времена, описван от арабските писатели и по народно предание основан от Александър Македонски. Думата Болгар по произношение сравняват с думата “куртак”, но сред народа се употребява “булгар”. Мулла-Абдурахим казва в съчинението си, че когато Александър Македонски се отправил за война на изток, закопал в пещера припаси и на връщане, на

същото място, основал града и го нарекъл на име, съставено от две думи – персийска и арабска: Буни-гар, което значи “дъно на пещера”. После, за по-удобно на арабски език, станало Булгар. Някои говорят за това име, че произлязло от арабското название на юфта, с производството на който се славил градът. Всички тия обяснения обаче са съмнителни и само един Бог знае истината.”

Тъй заключава казанският учен първия си исторически разказ за България. Особено ценни са сведенията на този историк за приемането на исляма от волжките българи. На стр. 42 в неговия очерк четем:

“Хисам-Удин от Булгар казва в своята история, че българският народ приел исляма в месеца на рамазана, в 9-та година от Хиджра (670 г. сл. Хр.); това извършили повиканите трима уважавани асхаби. От Зубейра някои жители на Болгар и околността му приели мюсюлманското учение.”

Мулла-Шихаб обаче не е съгласен с тези възгледи и казва:

“Колкото до известията за приемане на исляма от българите и съседните на тях народи, достоверно и определено може да се говори само от онова време, откакто по заповед на халифите се явил техен наместник при Каспийските врати, т.е. след превземането на Дербента (врата на вратите) и укрепената граница. По време на Омаядите, в 95 г. от Хиджра (756 г. сл. Хр.) великият емир Мислам след дълга война с хазарите завоювал границата. През 110 г. (771 г.) отново станал ужасен бой с неверните хазари и храбрата мюсюлманска войска победи неверниците.”

Същият продължава така:

“Някои говорят, че българите приели мюсюлманството през 200 г. (861 г. сл. Хр.) на Хиджра, по време на халифа Мамун. Според мен достоверно и здраво е това, че ислямът приел българският цар Алмас-хан, син на Силки-хан, заедно със своето семейство и дворец, през 310 г. на Хиджра (921 г. сл. Хр.), след което велики посланици от Багдад дошли, за да научат българския народ на мюсюлманския шаригат и да го запознаят с постановленията на закона. В последствие се явили от Багдад разни учени, занаятчии и ходжи и чрез тях ислямът все повече се разпространява сред българите и техните съседи. Алмас-хан доброволно се подчинил на абасидските багдадски халифи и заповядал да се чете “Хутбу” в името на халифа в Болгар и да се секат сребърни и златни монети в негово име; освен това той поставил по дрехите си и по украшенията на конете формата и знаците на халифите. След като приел исляма, Алмас изменил родното си име, оставил си титлата хан и се нарекъл, по подражание на името на тогавашния халифат, Джагфар-Бен-Абула, а сина си нарекъл Ахмед, на името на посланика, който дошъл от Багдад. От тая династия царували редица ханове. Когато потомците на Чингиз-хан с многобройна войска нахлули в българските владения, тогавашният хан Емир-Илгам, твърде слаб да противостои и задето се покорил доброволно, бил определен за наследствен владетел.

Първият татарски хан от рода на Чингиз-хан бил внукът му Батий-хан, който през 1150 г. основал града Сарай като столица. От татарските ханове пръв приел исляма Береке-хан през 653 г. от Хиджра (1572 сл. Хр.), след завоеванието на Казан от руския цар Иван Василиевич.”

Така завършва своята история казанският учен татарин.

В един азбучен списък на древни имена [37] за казанската губерния, срещани в стари документи, се споменава Айдар, български хан, при когото се проповядвал исляма в България (между 650-680 г. сл. Хр.). Според академик Френ [38], близкото запознаване на българите с арабите започнало в първите години на 8 век, когато започнало и приемането на исляма. През същия век са известни ожесточените войни на Кавказ между хазарите и арабските халифи, които имали за столица Багдад и Вавилон. От арабските, арменските и грузински източници се вижда, че в продължение на 8 в. победата не веднъж била на страната на хазарите над мюсюлманите в задкавказкия край и на Кавказ, и само след големи усилия ислямът бил затвърден в тия страни [39].

От голяма стойност са известията на арабския писател Ибн-Фодлан от 10 век, който пътешествал от Багдад в южна Русия и лично посетил Волжка България през 922 г. и прекарал там цяла година, като гостувал у самия цар на току що помюсюлманчените българи. Той изложил своите пътни бележки и впечатления в една “Книга за обичаите на българите”, в която между другото съобщава, че “Алмас, цар на славяните”, молил багдадския халиф Муктадир в 921 г. да му прати вещи лица, за да му построят джамия и крепост, в която да се защитава от нападенията на враждебните му царе и че всички молби на Алмас били изпълнени [40]. Якут, писател от 10 век, също смесва волжките българи със славяните и нарича техните царе “славянски”, а града Булгар – “главен славянски град”. Известният арабски историк от същото столетие Ибн-Дасти пише: “Българската земя е съседна със земята на бургасите; българите живеят на брега на Итил (Волга), която тече между хазарската и славянската земя.”

Масуди не различава приволжките българи от придунавските.

Особено интересен е един разказ за народността на българите, който послужи като единствен довод за хипотезата на Френ, че българите са турко-славяни. Ето тоя разказ на арабина Шемседин Мухамед от Дамаск: веднъж една дружина български поклонници, като минавали през Багдад, били запитани към кой народ принадлежат и какъв народ са българите, а те отговорили: “Ние сме българи, а българите са народ, произлязъл от смешение между турци и славяни”.

Френ пише забележка, че думата “произлязъл” трябвало да се преведе в смисъл на: народ природен (zugeboren) между турци и славяни.

Руските известия за Болгар са важни, но те не датират по-рано от 1164 г., когато България отдавна била в турско-татарски ръце.

В европейската литература имаме много по-стари сведения за българите. Тук те се споменават в 5 в. сл. Хр. и то предимно от латинските историци Касиодор (468-575), Теодорих, Марцелин, Енодий, Йордан и др. Последният, като говори за Скития, споменава следните нейни жители: на запад гепиди, венети, склавени (до Днестър) и анти – до Днепър, а по-нататък агацири и българи.

Понеже най-ценните сведения на тези писатели са третираны достатъчно в историческата ни литература [41], то считаме за излишно да ги повтаряме тук. Византийските известия са малко по-късни. Поради широката им известност, ще посочим само някои от тях. Според Константин българите преди да минат Дунава се наричали онугундури. Теофан разглежда старите селища на онугундури, българи и кограги над Кимерийския босфор, дето споменава и Велика България. Според Агатий [42], хуните и други варвари по тая страна на Хималая имат общо име скити и хуни в частност според рода; всеки род носи различно название. . . на много родове те в последствие се преселиха в Европа. За разделението на българите на по-малко или повече родове имаме ценни сведения едва от 6 век. Прокопий посочва две български орди: кутургури и утургури (43). Всяка орда се намирала под управлението на племенния началник и стояла в известно отношение на подчиненост към върховния господар на всички орди [44]. Според по-късните византийски писатели [45] българите се разделят на пет, но обединението на славяните се паднало само на едно племе, тоест на една орда, предвождана от Аспарух и принадлежаща на източния клон на българите – утургури.

Днес ние имаме имената на пет родове, които се ползвали с особено отличие и генеалогията на които се крие в дълбоката далечина на българската история. Тия пет родове, имената на които са се запазили в надписи от 9 век, издават своята древност с това, че възпроизвеждат старите родови названия на българските орди, отбелязани от писателите на 6 век [46]. Това са:

- 1) Куригири (κυριγιρη) [47]; названието на рода съответства на прокопиевите кутургури, на котригури при Агатий и Менандър, а също и на cutriguri при Йордан.
- 2) Родът Ерми [48]. Особената важност на тази находка се състои в нейното потвърждаване на същия род Ерми, отбелязан в открития от А. Попов именник. Относно името Курт от рода Дуло в тоя именник, Успенски го поставя в числото на родовите български имена – котраги (Теофан, стр. 356, и Никифор, стр. 38) и ковратос, кроватос [49].
- 3) Кувери (κουβιαρης) [50]. Името Кубер е отбелязано при Хелцер (Die Genesis, стр. 48, при разглеждането на материала в чудесата на Д. Солунски).
- 4) Тсакарης [51]
- 5) . . . Δουαρης [52], на надписа липсва началото.

В именника на българските князе пък се посочват няколко други родови имена: Дуло, Вокил, Укил и Угаин [53].

Изобщо за византийците българите са познати под античните имена кимерийци, мирмидони, сармати, както и като оногундури и котраги, но обикновено ги наричат скити и варвари. А за скитите почти всички стари писатели – Херодот, Хипократ, Плутарх, Страбон и др. изтъкват голямата прилика помежду им. Това сходство на всички скитски племена значително поясни отсъствието у древните писатели на по-точни сведения и характеристика за епохата на “варварите”.

Затова именно в по-ново време прибегнаха до сведенията на археологията.

III. АРХЕЛОГИЧЕСКИ ДАННИ ЗА КРАЙВОЛЖКИТЕ БЪЛГАРИ

За изучаването на битовите български паметници в южна Русия най-много допринесоха, естествено, руските археолози. Най-старото описание на българското градище се отнася към 1712 г [54], когато се появила идеята да се построи на същото място манастир. Друго описание на българските развалини се явява при царуването на Екатерина II, в следствие експедиция на академията на науките. Едно по-обстойно описание на българската крайволжка столица датира от 1852 г. от Берязин в статията му “Булгар на Волга”. Но много по-ранни сведения в европейската литература за местата, където е била основана Волжка България, както и за народностите, които са населявали тези места, са съобщенията на готския цар Еманарик, който около 350 г. сл. Хр. покорява Мордва, Меря и Чермиси [55].

Мнозина западни учени в ново време са посещавали град Болгар и са му посвещавали крупни съчинения [56], каквото е например френското на Piotre Armatoff [57], в което главата “Royaume de Kazan” (Казанското царство) е посветена на българските старини. Авторът пише:

“Развалините в Болгар са разположени на левия бряг на Волга. По цялото пространство наоколо още се виждат следите на широк окоп и твърде високи укрепления [58]. Почти всички здания на селото, което е заело мястото на древния Болгар, са построени от камъни, извлечени от старинните постройки; такива често се срещат край Волга, Кама и техните притоци – мълчаливи и самотни свидетели, неми и непонятни летописи на мимолетното появяване в историята на един народ от могъщо и богато племе, изчезнало тъй безследно, че не може да се определи какво е било то и каква роля е изиграло в този свят. Всичко, което може да се установи, е, че безпределните степи, простиращи се между Уралските планини, Волга, Каспийско и Черно море, са били главни етапи на скитнишките орди, оставили само мимолетни следи на своето съществуване и на своите подвизи в тая обширна страница на историята.”

Колкото до разкопките в южна Русия, те датират от твърде отдавна [59]. Още генуезците в Теодосия, преди покорението ѝ от турците (1475 г.), разкопавали изобилната със скъпоценности почва на околността и претопявали всичкото злато, намерено в могилите. При Екатерина Втора се започва по-сериозно изследване на южноруските старини.

Академикът Келер (1838 г.) с няколко статии слага научните основи на класическата археология на южна Русия. През 1832-34 Дюбуа де Монперо ни дава общ историко-археологически преглед на страната. Първи научни разкопки около Керч започва французинът Павел Дюбюкс (1816-17). От 1832 г. директорът на Керченския музей прави вече разкопки по поръка на държавата. С него участва и художникът Бешчев. През 1854 в Ермитажа са изложени 2500 предмети от Кимерийския босфор. През 1859 се основава специална комисия, която увеличава бройката на 8000 предмети. Днес Ермитажът притежава десетки хиляди южно-руски археологически находки – единствената подобна сбирка в света.

Може обаче да се каже, че системното археологическо изследване и изучаване на българските древности дължи своето начало на инициативата да се създаде археологически музей в град Болгар. А ето как се появила и осъществила тази идея.

През 1855 икономическото дружество в гр. Казан натоварва своя член-сътрудник К. Г. Евлентиев да събира из Казанската губерния селскостопански и други общественополезни сведения. Между другото, той се отбил да види и стария град Болгар на Волга, в Спаския уезд. В слоето изложение той пише:

“Замислен пред великолепните остатъци от знаменитата някога на изток столица на славното българско царство, което според източните писатели се славilo навремето с ученост и най-дейна търговия, аз стигнах до мисълта, че за науката ще бъде особено полезно да основем в същото село Болгари (тъй като то се намира на самите развалини на Болгар) музей за българско-татарски старини. В противен случай и онова, което времето и невежеството на туземците е пощадило, скоро ще изчезне безвъзвратно. Ето, едва останалите обезобразени развалини от великолепните български дворци ще се разграбят окончателно за селскостопански постройки. Тая печална участ вече е сполетяла остатъците от другия български град Биляр в Казанска губерния, чистополски уезд. А колко старини от тук се разнасят (от иманяри и златари) по Русия. Тъжна за науката картина! Често дъждът открива тук старините, а с археологически открития се занимават предимно децата!” [61]

По-нататък се казва:

“Подпочвеният град Болгар изисква систематични разкопки, подобно на класическия Помпей или древния Вавилон; тези разкопки ще ни дадат ценен материал за научни трудове и ще ни обяснят много неща за обществения и частен живот на волжките българи; последните показали силен стремеж към гражданско устройство и по този достопохвален път насочили почти всички народи на североизточна Европа, но, за крайно съжаление, те не завещали на потомството почти никакви писмени паметници за своето съществуване, заради което, може да се каже, историята на този народ засега не съществува; Отсега нататък изучаването и запазването на немите паметници на българската гражданственост, заедно с научните изследвания на местностите в пределите на Волжка България, в археологическо и друго отношение трябва да бъдат предмет на ревностно внимание от съвременната наука.”

Още същата година бил основан музей и поверен на свещеника в с. Болгари.

През 1876 руското археологическо общество проведе своя първи семинар и то на територията на стара България (в Казан). Там археологът А. Т. Лихачев, който притежавал най-богатата, най-значителна и интересна колекция от разни български старини, бил определен да докладва върху научните изследвания, които той правил

върху тях. Лихачев прочел обширен “Очерк върху културата и битовите паметници на Велика България”, от който даваме следните по-важни сведения, въз основа на които авторът главно е направил своите заключения, като пропускаме подробните изследвания на старините. Според Лихачев, волжките българи принадлежат към ония народи, на които обикновено “охотно и безапелационно” приписват дивост на нравите и варварско състояние на културата. Когато започнем да изучаваме тяхната история и бит, отчасти от писмени исторически документи и отчасти от битови паметници, стигаме до съвсем противоположни резултати. Дали от Азия са пренесли своята култура, не се знае, но търговските им отношения с Индия и Персия непременно трябва да са повдигнали културата на българите.

Българите в онова време, в което ги заварва историята, вече били уседнал народ, което доказват не само историческите известия, но и следите от техните селища, обикновено наричани градища. Най-забележителните развалини се намират в местността на двата стари градове Болгар и Биляр [62]. Благодарение на необикновената трайност на постройките в Болгар, някои от тях и до днес издържат на борбата с разрушителното влияние на времето.

Според известията на арабските писатели, домът на българите бил предимно дървен. До приемането на исляма българите изповядвали езическа религия. Татарските писатели наричат българите “огнепоклонници”. Мюсюлманската религия се е вкоренила само в царстващата династия и между жителите на столицата Болгар. Но масата народ си запазила своята предишна религия, запазена до наши дни между малко нейни последователи. Историческите известия позволяват да определим до известна степен народния характер на българите – като цяло пресметливи, умни, с усет към търговията, земеделието и промишлеността. Войната избягвали, по-често претърпявали грабежи от съседите, отколкото самите те да грабят. Ако са искали да завземат някакъв чужд град, то е защото са виждали в него удобен търговски пункт, а не с цел на грабеж, но и тогава не действали директно с насилие, огън и кръвопролития, а с любезност. В търговските си сделки били честни, кражбата и мързела наказвали жестоко. Българите били добри земеделци, а почвата на страната им най-доброкачествена. Те сеели жито, ечемик, просо и др. зърнени храни, а също лен и конопи. Житото им служило за главна търговска стока. Наравно с търговията, процъфтявало и скотовъдството. Овчите и кози кожи и вълната съставлявали предмет на търговията с изтока. На царя си плащали данък кожи и коне – това ни кара да вярваме, че българите имали стада от разни видове рогат добитък и табуни (хергелета стада) коне. Пчеларството било развито в значителни размери, тъй като освен за собствена употреба, приготвяли мед и восък за продажба. От меда правили напитки, които заменяли виното, а за да предадат опиващо свойство на напитката, употребявали хмел. Освен земеделието и скотовъдството, българите умеели и да обработват суровите продукти. Кожите от тяхната обработка се славили на изток. Редом с бели и черни кожи, те обработвали и цветни сафтияни. Дивечът и рибата съставлявали голяма част от тяхната промишленост. За продаване на скъпи кожи предприемали далечни пътешествия с лодки по реките.

Металургията също им била добре известна. От мед правили котли, чаши и други изделия. Медта добивали от селото Бакърчи, в днешния тетюшки уезд. Най-много употребявали мед и желязо, а също и бронз. Срещат се и златни и сребърни изделия. Златото идвало от Урал и се употребявало в естествен вид – непречистено или във вид на “електрум” (4 части злато и 1 част сребро).

Днес скъпоценните находки в България са редки, но беше време, когато в развалините на Болгар и Биляр се намираха често разни принадлежности и съдове от масивно сребро и даже злато. За съжаление, повечето от тези находки се изгубиха безследно за науката. От свидетелствата на старите писатели и от битовите паметници, намерени в почвата на Велика България, ние се убеждаваме, че обитателите на тая страна са знаели много занаяти, а в много от тях са били по-изкусни от сегашните си потомци. Те били добри дърводелци, умеели да правят разни мобили. Най-добрите украшения на дома били сандъците, ярко и пъстро украсени. Правили дървени съдове и стрели от бряст, който харчили в средна Азия. Българите били отлични златари – освен украшенията от мед и бронз, те правили необикновено тънки жици за филигранови златни и сребърни изделия, изискващи от изпълнителя особено търпение и акуратност. Добиването пък и коването на желязото при тях се получавало тъй добре, че техните изделия от тоя метал, във вид на саби и брони (ризници), се пренасяли като ценна стока в средна Азия.

Особено силно била развита в древна България керамиката. В цялата кавказка губерния най-хубава глина се намира на десния бряг на Волга, почти срещу развалините на града Болгар. В Болгар и околността му са намерени най-разнообразни праисторически и по-късни съдове, както прости, така и красиви, на грънчарски чекрък изработени. Едни са от светла глина, с релефни разнообразни орнаменти, между които особен интерес представлява кръстният знак (свастика), употребяван в смисъл, че носи щастие и благополучие на притежателя. Други пък са покрити с прекрасна полив (глеч), с небесно син цвят или с пъстри, ярки и красиви шарки; има изображения и на човешки фигури. Дълго време вниманието на археолозите бе привличано от едни малки загадъчни глинени съдове със сфериконическа форма. Предназначението им, че са нефтови ламбички, се изясни едва пред 1882 г., след като се намериха съдове със следи от горял фитил.

Българските съдове – медни и глинени – представлявали ценен търговски предмет за износ в Азия. Във Волжка България изработвали и разни стъклени изделия, шишета и други съдове, мънисти, гривни и пр. Първичните български орнаменти се изразяват в прави и счупени линии и точки, понякога концентрични окръжности с точки в центъра, крадрати, ромбове и звезди. По-нататък изкуството се стреми да копира растителни форми, от които прави разни фигури и най-после идва до фантастични изображения на лъв, дракон и грифон, и реалистични – овен, куче, свиня, заек, елен, риба, патица и др.

Между българските старини срещаме представители на трите археологически периода – каменен, бронзов и железен, но според заключението на Лихачев, колкото повече вникваме под същността на тия старини, толкова по-трудно става определението – кое принадлежи

на самите българи от домюсюлманската епоха, кое на техните предшественици и най-накрая, кое да отнесем към татаро-монголската епоха.

И прав е археологът, защото много предмети от древния бит, употребявани от българите, са преминавали естествено у техните владетели – арабите и татаро-монголите, а при такъв постепенен и незабележим преход от една култура в друга, разнородните паметници лесно се смесват. Неоспорим обаче е фактът, че българските могили принадлежат на най-старата домюсюлманска епоха, защото, както е известно, мюсюлманите могили не правят.

През 1884 г. се проведе в гр. Казан четвърти семинар на руските археолози. Председателят казва при откриването му:

“Днес вие сте пред стените на Казан [63], заел мястото на Ески-Казан, който някога заменил столицата на българското царство.”

След това той резюмира научните спорове за етнографския състав на българското царство в следните въпроси: дали българите са били еднородно племе или само едно от племената, населяващи това царство и даващо име на страната; към какво племе принадлежат българите, кое племе е било царствено, тоест управляващо до мюсюлманската епоха; откъде произлиза и какво значи думата Болгар. В заключение той казва:

“Всичко това са висящи въпроси и само някои могилни и гробни находки дават основание да се предполага, че древните жители на Велика България, са преживели и двата периода - на каменната и бронзовата епоха. Ключът към разгадаването на загадката за народността на древните българи се таи нейде дълбоко в земята, под мохамеданските постройки и гробници. В днешно време тук са пръснати преданията само за главните насадители на исляма в тая страна.”

Както виждаме, по-ранните руски археолози се мъчат да намерят отговора на горните въпроси в археологическите находки, които се събират изключително в пределите на Казанската губерния, където някога е била резиденцията на (част от) българите. Историческите сведения обаче за селищата на старите българи, както и по-късните археологически придобивки, които по-нататък ще разгледаме, най-ясно свидетелстват за погрешността на това гледище и ни подсказват, че за тая цел ние не трябва да се ограничаваме в тесния периметър на някогашна Волжка България, а да търсим по-широк кръг сведения, каквито ни дават новите разкопки и научни данни за цялото пространство между Дон и Каспийско море и между бреговете на Черно море до северните граници на Херодотовата Скития, та и над тях. Тук ще посочим като свидетелство за старите селища на българите малко известния исторически документ, открит в пълния му текст от А. Я. Гаркави в т.нар. “Чифут кале” (писмото съкратено е било издавано през 16 в. – гл. Труд на 4 арх. съезд.) [64]. Между другото този документ свидетелства и за натиска на хазарите [65], с който те са ускорили движението на Аспарух през 640 г. с неговата орда на запад от

приазовските му жилища. Това е писмото на хазарския цар (хакан) Йосиф до Хосади Ибн-Шапруту през 10 век, изпълняващ длъжността министър на финансите при испанския халиф Абдурахман III в Кордова. Писмото е от огромно значение за старата история на България и не отстъпва по своята важност на съчиненията на императора Константин Багрянородни. То ги превъзхожда с това, че е писано в самата южна Русия и то от лице, на което са били достъпни най-достоверните и най-богатите исторически по негово време сведения, каквито е имало там през 10 век. Писано е през 960 г. сл. Хр., в онова време, когато хазарите още владеели обширните области по Волга, Кавказ и Крим, и Светослав още не бил нанесъл решителен удар на тяхното политическо господство. Хазарският хакан казва:

“В заетата от мен страна някога живеели Венентер или Ванантар и дошли нашите прадеди хазари и воювали с тях. Венентер били многобройни, както пясъка на морския бряг. Те обаче не могли да устоят против хазарите и трябвало да оставят своята земя и да бягат. Хазарите пък ги преследвали докато ги прогонили към реката Дуна, в съседство с Константинопол; а хазарите завладяли тяхната земя, която се намира в техни владения до днешния ден.”

Ясно е, че под венентер се разбират венди, венети, под което славянските племена са били известни както на запад, така и на финските народи (те наричат русите “venaja”). Йосиф продължава писмото си така:

“Ти ме питаш за моята земя и за пространството на моята държава. Уведомявам те, че аз живея при река Итил (Волга). По тая река живеят много народи в градове и села, в открити и укрепени места. Ето названията им: бургаси, булгари, сувари, арису, цармиси, венетити, севери и славяни. Всеки от тези народи е многоброен и всички те ми плащат данък. . . с божията помощ, живеейки при устието на реката, пазя входа в нея и не давам на русите, пребиваващи с кораби, да встъпят в морето (Каспийското) и да се доберат до измаилтяните. Също не позволявам на неприятеля по суша да стъпи в дербента (тогава се наричал Баб-аль-Абваб=вратата на вратите) и затова аз воювам с него. Ако аз само веднъж им позволя (да преминат), то те биха опустошили цялата земя на измаилтяните до Багдад.”

IV. СКИТИ И САРМАТИ

След всичко изложено дотук ние се спираме пред спорния въпрос за народността, т.е. за произхода на старите българи.

Явно е, че недоразуменията по този въпрос идват главно от загадъчната народност на племената, населявали някога и населяващи днес южна Русия. Етнографското разнообразие на това население в ново време е един от главните източници на спора по българския въпрос. Когато посетила Казан, Екатерина Втора писала на Волтер:

“Тук са 20 различни народи, нямащи ни най-малко сходство.”

И твърде често всеки писател говори само за една от тия съставни части

и заформя своя хипотеза за същността на някогашните българи. Но и кой историк не би объркал понятията си, щом почне да рисува картината на старите българи върху тая съвременна историко-етнографска плетеница, където българите се делят на волжки, сребърни, соба, кул, чермиси, казански, берсула, есечел, темтюзи, булимери, савари и др. племенни групи, наречени така според местата, които заемат. Безспорен факт е обаче, че най-старите сведения за българите, както и за славяните, са скрити под неизвестни и съвсем други имена.

“Не са паднали от небето тия народи”, казва Самоквасов [66], “чийто неизмерими владения и необикновеното многолюдство са учудвали историците от 6 век. Без съмнение, имало е една географска област, на която са израстнали славяните и са изработили етнографските си особености, отличаващи ги от другите народности.”

Нидерле пише [67]:

“Още преди Христа, славяните в източна Европа били могъщи и силни, иначе не биха могли да завладеят тъй голямо пространство, на което те се явяват още от самото начало на своята история. От Елба до Дон и от Балтийско до Средиземно море ние виждаме страните заселени за кратко време със славяни.”

Успенски казва:

“Преди окончателното си утвърждаване в Мизия, т.е. в сегашна североизточна България през 679 г., българите поне от 200 години са вземали дейно участие във военните събития на онова време. От само себе си се разбира, че за да бъдат в състояние да удържат своето място сред другите военни народи през 5, 6 и 7 векове и да играят тъй видна роля, служейки понякога и като съюзници на византийската империя, българите би трябвало отдавна да притежават не само лична храброст и военно изкуство, а да са имали известен род учреждения (поселения), с които се е поддържало тяхното военно могъщество.”

Професор Нидерле различава в южна Русия две епохи: I – скито-сарматска и II – славянска.

Руският археолог В. Хвойко нарича крайднепърската култура старорарийска изобщо и в частност протославянска [69].

Нека видим сега какво разказват писателите от древността за най-старите обитатели на южна Русия, т.е. за предците на славяните и българите.

Карта на Евразия към III век сл. Хр.

1. **Европейска Сарматия** над Черно море (6). Обхваща земите от устието на Дунав на юг и до Балтийско море на север. Границите са условни, защото например готският писател Йордан твърди, че още император Траян (98-117 г.) е покорил сармати на юг от Дунав, тоест в Мизия.
2. **Азиатска Сарматия** от Кавказ до Волга и на изток от Кимерийския босфор.
3. **Дакия**, областта северно от долното течение на Дунав. Даки и гети са идентичен народ, затова някои автори наричат тези земи и с името Гетика.
4. **Мизия** - равнината на юг от Дунава.
5. **Тракия** - Областта на юг от Стара планина (Хемус) до Босфора, свързващ Черно море с Мраморно море. Много антични автори гледат на областта Македония като Западна Тракия.
6. **Pontus Euxinus**, наричан за краткост Понтус/Понта, известен днес като Черно море.
7. **Кимерийски босфор** - проток, който свързва Азовско море с Черно море.

По време на Херодот всички степни чергари и уседнали народи по реките на южна Русия се наричали с общото прозвище "скити", от Птоломей – сармати, на името на едно особено културно племе, родствено на скитите и обитаващо бреговете на Дон и Азовско море. Още Хеланик (5 в.пр.Хр.) нарича меотите – жителите край Азовско море – скити. Въобще при гръцките писатели от най-ранни до най-късни времена общото име на обитателите на южна Русия било скити, а при римските – сармати.

Най-подробни сведения за скитите ни дава бащата на историята – Херодот, който лично е посетил Скития и в своята безсмъртна книга ни е оставил подробно описание, както на страната, така и на нейните жители и техните нрави. От Дунава до Волга и от западните части на Сибир до северните брегове на Черно море Херодот различава две големи групи племена, а именно групи скитски и групи нескитски племена. Последните живеят над северните граници на Скития.

Скития според Херодот представлява един четириъгълник, който се простира навътре в материка толкова (двадесет дни път), колкото и край морето [70]. Самите скити той дели на три категории: западни – земеделци, средни – чергари, и източни – царствени скити.

Историкът започва своето описание на скитските народи с живущите около гр. Олвия, близо до устието на Дунав, един град, който, както се вижда, той лично е посетил. На запад Скития граничи с р. Истър [71] и започва земята на агатирсите [72], които се отличават с най-меки нрави и твърде охотно носят златни украшения.

Според Плиний [73], агатирсите имали руси коси, а според Авиен – 4 в.сл.Хр., те носили пъстрошити дрехи.

“От търговския град на бористенитите (гр. Бористена) на р. Днепър, съставляващ най-централен пункт на цялата приморска Скития, първи живеят калипидите, представляващи елиноскити; над тях живее друг народ, наречен алазони. Както последните, така и калипидите във всичко водят същия живот като на скитите, но те сеят жито и го употребяват за храна, както и лук, чесън, царевица и просо. Над алазоните живеят скити орачи, които сеят жито, не за собствена храна, а за продажба. Над тях, по р. Гипанис (Буг), на запад от Бористен (Днепър), живеят неврите (74), източни съседи на агатирсите. Нравите на неврите са скитски. Разказват, че ежегодно всеки невър веднъж в годината ставал вълк за няколко дни, а после пак приемал човешки образ. Аз не вярвам на тия разкази, но тъй казват и потвърждават това с клетва [75]. Като преминем през Бористен, попадаме в най-близката до морето земя Хилея; над нея живеят скитите земеделци, от които ония, които живеят до р. Гипанис, елините ги наричат бористенити.

(Според Дион Хрисостом бористенитите носили вълнени дрехи от черен и изобщо тъмен цвят.)

Сами себе си тамошните елини наричат олвиополити. Следователно, тия скити земеделци заемат пространството на изток три дни път и се простират до р. Пантикапа и на север по р. Бористена на 11 дни. Над тях се простира обширна степ, зад която обитават андрофагите, народ особен, съвсем нескитски. От всички хора андрофагите имат най-диви нрави: при тях няма ни правда, ни закон. Те са чергари, обличат се по скитски, но езикът е особен, нескитски; от всички тамошни народи само те употребяват за храна човешко месо. [76]

На изток от скитите земеделци, от другата страна на р. Пантикапа, обитават скитите-чергари, които нито сеят, нито орат. Цялата страна, с изключение на Хилея, е безлесна. Чергарите заемат областта на изток на 14 дни път и се простират до р. Хера. От другата страна на Хера [77] се намират тъй наречените царски владения и живеят най-храбрите и най-многобройни скити, почитащи другите скити като свои слуги. На юг те се простират до Таврика, на изток до онзи ров [78], който изкопали потомците на ослепените роби, и до тържището на Меотийското езеро, наречено Кремна; техните владения често отиват и до р. Танаис (Дон). Земите, лежащи на север от царствените скити, са заети от меланхлените, народ особен, нескитски. Над меланхлените, доколкото ми е известно, има езера и безлюдна пустиня [79]. От морето навътре в страната до меланхлените са двайсет дни път; дневният път аз определям в 200 стадии [80]. На изток от меланхлените, над савроматите по западната страна на Танаис, живеят будините, заемащи земята, покрита с гъста гора. Будините, коренни жители на страната, са народ многолюден, със сини очи и руса коса. В тяхната земя има дървен

скито-елински град Хелон; там има светилище на елински божества с идоли, олтари и храмове от дърво, а в чест на Дионис там се устройват на всеки две години празненства с оргии. От другата страна на Танаис първата от областите принадлежи на савроматите, които заемат пространство 15 дни път, като се почне от ъгъла на Меотийското езеро по направление на север. Цялата тая страна е лишена от дървета. Над тях живеят будините, които заемат втория участък земя, цялата покрита с гъста разнородна гора. Над будините, на север от тях, лежи преди всичко пустиня, простираща се на седем дни път, а зад нея, повече в източно направление, живеят тисагетите, народ особен и многолюден; средства за живот добиват от лов. В съседство с тях, по същите места, живее един народ с името ирки, които също се прехранват с лов, като устройват засада от дърветата, под които ги чакат конят и кучето. Над тия народи, по направление към изток, живеят други скити, надошли тъдява след отделянето си от царствените скити (тук очевидно Херодот свидетелства за хуните, по тоя въпрос по-нататък – за хуните – б.авт.). До владенията на тия скити цялата преминалата от мен страна представлява равнина с дълбок чернозем, но оттук нататък земята вече е камениста и неравна. Ако преминем значителна част и от тая неравна страна, то ще се срещнем с жителите в подножието на високите планини; казват, че всичките, както мъжете, така и жените, са плешиви от рождение, плосконоси и с големи челюсти; речта им е особена. . . нарича се тоя народ аргипеи. Страната до тия плешиви хора и народите, които живеят от отсамната ѝ страна, са добре известни. При тях ходят някои скити, от които, както и от елините от тържищата на Бористена и Понта, могат да се добият сведения. Онзи от скитите, който ги посещава, ползва за търговските си контакти седем преводачи и седем езика. За народите, живеещи над плешивите, никой не може да каже нещо с достоверност, защото те са отделени с недостъпни гори и никой не ги преминава. Според разказите на тези плешиви, невероятни за мене, по планините живеят хора с кози крака, а по-нататък, за тях, е друг народ, който спи шест месеца. Това аз съвсем не вярвам. Напротив, известно е, че земята на изток от плешивите е населена с иседони, а за земите над тях и над плешивите няма нищо известно.” [81]

Между Дон и Кавказ, най-южно, по време на Херодот, живели синди, които имали висока култура и много градове, а над тях меоти, събирателно име на множество племена (дандари, торсати, агри, обидиакени, досхи и аспургияни), които се занимавали със земеделие, според думите на Страбон, но войнствени като чергарите. Едни от племената се съюзили с Танаид, а други с Пантикапей [82].

Помпоний Мела (I, 114) придава на всички племена, живеещи по брега на Азовско море, чертите на сарматите.

Изобщо първенстващо племе между Дон и Кавказ по време на Херодот били савроматите. Ето какво съобщава за тях Херодот:

“За савроматите разказват, че когато по време на сражението на елините с амазонките (амазонките при скитите се наричат “ойорпата”, което в превод на елински език значи “мъжеубийци”, а именно ойор-мъж, а пата-убива) на река Термодонта, елините удържали връх, те на три

кораби отплували оттук обратно, заедно с всички хванати в плен амазонки; обаче в откритото море амазонките нападнали мъжете и ги избили. Носени от ветровете, техните кораби, които останали без весла, били изхвърлени от вълните в Крим на Азовско море – Крим лежи в земята на свободните скити. Тук амазонките излезли на сухо и като яхнали първото стадо коне, което срещнали, почнали да грабят скитските владения... Станало така, че скитите и амазонките съединили своите лагери и почнали да живеят заедно.” [83]

Също така се казва:

“Савроматите [84] говорят скитския език, но отдавна развален, тъй като амазонките недостатъчно са усвоили тоя език. Относно брака, при тях се спазва следното правило: нито една девойка не се омъжва докато не убие един неприятел; някои жени при тях доживяват до старост и умират девизи, затова че не са били в състояние да изпълнят това изискване.” [85]

Според Диодор (II, 43), савроматите били колония, доведена от скитските царе от Мизия на Танаис. Помпоний Мела (III, 34) и Тацит (Тракт. за Герм., 17) посочват близостта на сарматите до партяните. Клавдий (XIV, 18) нарича сарматите белодрешковци, но въпросът е дали до всички сарматски племена може да се отнесе тая бележка. В разказа си за похода на Дарий Херодот споменава и таврите, които “в жертва на богиня Дева принасят всеки елин, който е претърпял корабкрушение по техните брегове или хванат в открито море” [86]. Таврите, казва Херодот, живеят с грабежи и война. Всичките други писатели на древността приписват на таврите (кримските планинци) диви, войнствени нрави, отличаващи ги от скитите. Амиан Марцелин (XXII, 8, 35) казва: “В Таврика има няколко градове, между които Евпатория, Дандака, Теодосия и други по-малки, които не са осквернени от човешко жертвоприношение.” Заточеният в Томи (днешният град Кюстенджа в Добруджа) поет Овидий [87], който се научил да говори “на гетски, сиреч сарматски”, слага в устата на един старец “варварин” следната реч:

“О, чуждоземецо! Името на приятелството добре знаем ние, живеещите далеч от вас на Истър. Има в Скития място, древните наричали неговите жители таври, не тъй далеко от Гетика. Аз съм от тая земя и обичам родината си. Този народ почита богиня Дева, сестра на Феба, която не познава брачния факел. Тя свещенодейства в храма и се почита повече от всички скитски млади жени. По правило на древните, жертвоприношението било такова, че чужденецът трябвало да падне убит от меча на девицата...”

Херодот казва, че с името саки персите наричат амиргийските скити, които обитавали богатите житни местности в средна Азия (според Херил, 4 в. пр. Хр.). Друго скитско племе на Херодот (I, 201) са масагетите, народ голям и силен, живеещ на изток от Аракс. Известен е разказът за похода на персийския цар Кир през 529 г. пр. Хр. [89] Принасянето на жертва

предимно от коне при скитите напомня масагетското жертвоприношение на слънцето (Херодот I, 216).

Според Хипократ (da aeg, 26), “скитският народ от студа е рус, защото слънцено не го пече. Бялото тяло се изпича от мраза и червенеет”.

Ние няма да се впускаме да излагаме ония подробни и интересни сведения, които древните писатели ни дават за живота на скитите и сарматите, понеже те представляват предмет на отделни статии [90]. Тук обаче е мястото да дадем едно малко обяснение за някои невероятности и преувеличения в историческите разкази на Херодот за скитите и сарматите. Преди всичко трябва да имаме предвид, че Херодот не е имал намерение да дава научно-обективно и всестранно осветляване на фактите, а напротив – избирал е ония черти на скитите, с които те особено рязко са се различавали от културните елини, като премълчавал за другите, непредставляващи интерес за гръцкия читател. Фот казва:

“Херодот е нарисувал лика на скита предимно с тъмни краски, подобно на Тацит, който обаче на базата на също такива повърхностни съображения, рисува съвременните нему германци само със светли краски.”

В своите разкази за човекоядството и свирепостта на скитските племена Херодот просто повтаря стари легенди за дивостта на тия племена. Тъй например той говори за някакви човекоядци (нескитско племе), съдейки само по нарицателното андрафаги, което буквално значи людоеди. Също по нарицателното име аримаспи се съди за едноочеството на последните: аримаспи значи еднооки и някои допускат, че е произлязло от стрелянето с лък със затворено око. Такъв е случаят и с названието сармати, което съответства на гръцкия превод инекократумени, тоест управлявани от жени, понеже думата произлиза, както самият Херодот обяснява, от персийските думи “сар”, което значи “цар”, и мада – жена, женски пол (или “мать/мати” – майка? – б.ред.). Това название кара Херодот да вярва на един разказ за произхода на сарматите от смешение на скитите с легендарните амазонки. Всъщност този разказ са сарматските амазонки напомня смътните представи за служителките на сирийското божество на войната Мене, култът към което съществувал и по южните брегове на Понта. Самите таври, казва Херодот, наричат женското божество (Девата), на което принасят човешки жертви, Ифигения, дъщеря на Агамемнон.

Забележителното е, че Херодот почти не го интересуват скитите земеделци, които с присъщата им неподвижност имали, с изключение на елино-скитите, много по-слаби контакти с гърците, отколкото богатите, подвижните чергари и особено царските скити – хора с висока култура, занимаващи се далеч преди появата на гръцките колонии с търговия, промишленост и изкуства. За тях Херодот казва, че се отличавали от всички народи, които той познава на света, с най-важното за хората качество на мъдростта – правдата. Царските скити с Анахарсис той поставя над всички и по ум (Херодот IV, 16).

V. БЪЛГАРИ И СЛАВЯНИ – ПОТОМЦИ НА СКИТИ И САРМАТИ

Трог Помпей, писател от 1 век пр. Хр., позоваващ се освен на Херодот и на други писатели, казва, че скитският народ винаги се е смятал за най-стар, макар дълго време да е имало спор за родовата старост между скити и египтяни. Вероятно това е дало повод на Херодот за разказа на преданието, което той чул в Египет, че цар Псаметих правил опит над две деца, оставени без всякакво обучение на езика, в резултат на което се оказало, че най-старият народ на земята са фригите.

Интересни са библейските сведения, според които самият бог Саваот някога е употребявал скитите като “бич Божи” срещу потъналите в грехове юдеи. Много стихове и цели глави в книгата на пророците от великия завет на свещеното писание са посветени на южноруските скити и то специално на царските скити.

Така в книгата на пророк Йеремиа (гл.V, стих 15) е казано [91]:

“Ето аз ще доведа връз вас народ от далеч, доме израилев, говори Господ: народ силен е той, народ старовременен, народ, на който ти не знаеш езика, нито разумяваш що говорят. Всички те са юнаци. . . Ще съсият с меч укрепените ти градове, на които се надяваш.”

Гл. VI, ст. 1: “Синове Вениаминови, бягайте от Йерусалим и разтръбете с тръба в Текуе и издигнете знак в Вет-Акерем, защото зло прониква от север и голяма гибел.”

Гл. VI, ст. 22: “Ето, хора идат от северната земя, народ голям се повдига, жестоки са и неумолими, лък и копие държат, гласът им шуми като море, възседнали са на коне.”

Гл. VIII, ст. 17-18: “Пръхтенето на конете му се чу от Дан; всичката земя се разтърси от гласа на цвиленето на яките му коне, защото дойдоха, та поядоха земята и плодовете ѝ, градът и които живеят в него. Защото, ето, аз провождам вам змии василиски (царствени), които не се обаюват, но ще ви хапят, говори Господ.”

Тези пророчества на Йеремиа са от чисто исторически характер. През тъй вдъхновените поетически форми на речта му прозират ясно южноруските източни скити – чергари и царствени.

При Езекил [92] (глава 38, стр.1-8, и гл. 39, стр. 2) се споменават “Гог, водител на Рос, Мосох и Тувал и домът на Тогарм, от последните страни на север.”

В Илиада (песен XIII) Омир казва: “Зевс, разглеждайки земята над тракийците, ездачите на коне, и мизийците, юнаци-борци, съзерцава там дивните мъже на хипермолгите, бедни, хранещи се с мляко, най-справедливите от смъртните.”

Повечето от древните гръцки и други писатели, като почнем от Хезиод, Дионисий (1-2 в.сл.Хр.) и свършим с Амиан Марцелин, сляпо вярвайки в авторитета на Омир, приемали епитетите му при характеристиката на скитите за собствени имена и дълго време правили своите тълкувания за някакви народи на основата на имената. Ето тези народи: 1. абии – което

всъщност означава бедни, лишени от средства за живот; 2. агави – славни; 3. хипемолги – доители на кобили; 4. галактофаги – хранещи се с мляко; все епитети, които Страбон ясно доказва, че се отнасят до скитите и сарматите. Само поетът Калимах (3 в.сл.Хр.) бил по-добре запознат със скитащите по понтийските степи племена, носещи общото название скити.

Но това заблуждение на древните писатели е сравнително незначително, ако се съпостави с лутанията на някои съвременни учени по въпроса за националността на скитите. По този въпрос се е образувал един, тъй да го наречем, “омагьосан кръг” на умувания, в мрежата на който са се оплели голямо множество “малки” и “големи” писатели. Изобщо ония, които в наше време се занимават със скитския въпрос, според мнението им за националността на скитите, се делят на три големи групи. Писателите от първа група се явяват представители на монголската или по-точно урало-алтайската теория. Такива са Нибур, К. Нейман, Манерт и др. Към втората група са поддръжниците на арийската теория, която се разпада на четири дяла: първият поддържа мидийския произход на скитите (напр. Цейс и Милер), вторият отъждествява скитите със славяните (Хвойко, Самоквасов, Иловайски и др.), третите са защитниците на германската теория (Бергман, Фресел и др.), а четвъртите смятат скитите на Херодот за келти. Остава още една – трета главна група, която някои наричат неутрална, тъй като нейните представители се стараят да избегнат спора на привържениците на арийската и монголската теория и така те съвсем се отказват да разрешат етнографския спор; сред тях са Укерт, Роулсон, Брун. Някои под скити разбират смес от най-различни народи: такива са Милер и Мищенко.

Аналогичен с труда на професор д-р Шишманов по българологията (отбелязан в началото на етюда ни), в който авторът разглежда съществуващите теории и мнения по произхода на българите, е научният труд, макар в не тъй обширна форма, на руския учен М. К. Фот “О скитском вопрос” (с мото от Купо) [93]. На първо място авторът привежда критическия преглед на Ханзен, един от най-талантливите писатели по скитския въпрос, който преди 70 години писа, че със скитската терминология, доколкото е запазена, учените се отнасят като с играчка. Че никой не ни казва откъде са се появили тези названия на народите, сам ли народът се е наричал така или съседите му са го наричали с тия имена; дали те са скитски или са други, а ако са скитски, то какви точно – от чергарите или земеделците? Ханзен пише: “Не трябва да се забравя, 1) че Херодот е употребявал думата “скити” или “скитски” в смисъл на политически термин, подобно на този, в който ние наричаме Австрия немска (според езика) страна, 2) че способността на гърците да предават чуждите звукове е особено ограничена, както в областта на съчетаването на съгласните, така и на гласните. Освен това лесно може да се случи, че една и съща звукова комбинация да се среща в два различни езика. . . Кой има право да смята англичанина и арабина за родствени само по поразителното сходство на английската дума “Scherrif” с арабската? Или пък, макар славянските и латински езици да са родствени, следва ли от това, че руската дума “итак” и латинското “itaque” са от едно произхождение?”

При все това представителите на мидийската теория обуславят тезите си предимно като вземат отделни слогове от скитския език и търсят сродни на тях изключително в персийския език, без да вземат предвид, че някои етнографски и географски имена могат да са от чужд произход. Колкото до монголската теория, Фот (стр. 102) казва:

“Недостатъчно предпазливата оценка на херодотовите известия и може би авторитета на Нибур, който създаде тази теория за монголския произход на скитите, беше причината за това, че в първата половина на 19 век тази теория надделяваше над арийската. Но от момента, в който се появи статията на Шифнер (Bulletin de l'Academie Imperiale de sciences de St. Pet., vol. XIII, p. 193), тя все повече и повече губи почвата под себе си.”

Понеже тази монголска теория за скитите е майката-родилка на татаро-монголското произхождение на българите [94], ние ще се спрем върху по-важните критически бележки на Фот върху нея. Най-силната опора на тази теория се явява описанието на скитите при Хипократ, съвременник на Херодот, който също лично посетил Скития. И действително, скитите на знаменития медик Хипократ несъмнено били монголи. Но от повнимателните изследвания върху съобщенията на Хипократ става ясно, че неговите скити нямат нищо общо със скелотите на Херодот. Тоест, че описваното от Хипократ племе не е живяло в южноруските степи по бреговете на Черно море, а е скитало по задуралския гребен, в северна Азия. Хипократ под своите скити не е разбирал онези на Херодот, а е описвал други скити. При него терминът “скит” или “скития” има също географски смисъл и обхваща задуралската част на тогавашна Европа или по днешному Сибир, тоест областта, където отдавна живеели монголо-татарските племена и където приблизително обитавали херодотовите плешиви хора с плоски носове.

Хипократ не е акцентирал върху арийския елемент на Скития, защото това не е влизало в специалния план на медицинското му съчинение. Той не е искал да рисува пълна етнографска картина на Европа, както Херодот; той се е спирал само на племената и местностите, които са имали отношение за медицинските му теории и съвсем не се е грижил за реда, по който ги изброява. Самият Хипократ казва:

“Аз ще премълча за ония народи, у които различията са малко забележими, а ще разкажа само за онези, които имат важни особености.” А по-нататък повтаря: “...твърде много би трябвало да разказвам, ако бях взел под внимание всичките, но по отношение на рязко отличаващите се ще изкажа своето мнение.”

Явно е, казва Фот (стр. 106-107), че в случая Хипократ не се е занимавал с индо-европейското племе на скелотите, които нямали никакви “особени” черти.

Разбира се, при тия факти и последната теория – на тъй наречените неутралисти, които за компромис между арийската и монголската теория искат поне царските скити да се признаят за монголски, губят всякакъв

смисъл и значение. Забележителното в доклада на Фот е, че авторът няма куража да изкаже свое мнение за националността и потомците на скитите. Потърсил разгадаването на скитския въпрос в трудовете на херодотовите коментатори, той започва статията си с надеждните думи на Бергман – представител на германската теория, а я завършва със собственото си разочарование.

Бергман казва:

“Ако бъде доказано, че скитите, гетите и сарматите са предци на германските и славянските народи [95], то историята на последните, нямаща досега начало, ще бъде допълнена и тогава ще изпълни без прекъсване далечния период от началото на тяхната раса в Азия, до тая епоха, когато те се установяват в Централна и Източна Европа.”

А ето заключението на Фот:

“Като съпоставим всичко гореизложено, колкото и това да е прескръбно, трябва да признаем, че сега, както и по-рано, ние не сме в състояние с увереност да решим въпроса кой от съвременните народи се явява потомък или поне най-близък родствен на херодотовите скити, макар че с пълно убеждение можем да кажем, че скитите не са били монголи, а са принадлежали към кавказката раса.”

За щастие, Фот е дошъл до тази печална мисъл не по нишката на всестранно лично научно изследване. Своео разочарование той черпи именно от онзи кръг на умувания върху скитската народност, на който той посвещава своя доклад и който ние нарекохме “омагьосан”, защото в него се коренят всички “майсторски сплетни” и парадокси, от които произлизат безкрайните спорове, както по скитския, така и по българския въпрос.

Интересно е, че всички писатели по скитския въпрос изхождат все от едни и същи свидетелства на гърците и римляните, а постигат невероятно различни резултати. Според Фот, това разногласие зависи не толкова от обективни причини, коренящи се в самия изследван материал, колкото е следствие на субективни фактори, като недостатъчна подготовка или предварително съставени мнения на авторите.

И действително, при наличието на така ясни исторически свидетелства за местожителството и бита на скито-сарматите, от една страна, а от друга за “заместилите ги” “нови варвари” – славяни и българи, чудно е, че не се откриват досега същинските, преки потомци на скито-сарматите. Принципът, че цивилизациите на всички древни и културни си приличат и че всеки млад народ може по някои черти на нравите и вярванията да се причисли към каквото племе желае, като че ли е хвърлил прах в очите на болшинството писатели да не видят ясната и проста истина.

Наистина, може да се каже, че арийството на скитските племена не е оспорено, но същността на българското племе никой не ни посочва с достатъчна яснота и задоволителна доказаност. Пред лъчите на съвременната археология обаче истината по този въпрос постепенно прониква в мрачния лабиринт на хилядите изказани досега мнения,

теории и хипотези, а образът на скито-сарматските потомци се очертава все по-подробно и по-ярко.

Ето, от една страна данните на Херодот и изобщо сведенията на древните писатели за скитите, за техния физически и духовен живот, в областта както на техните религиозни представи, така и на техния семеен, социален, политически и икономически живот; от друга страна веществените паметници, най-новите археологически находки и изследвания, които ни дават ясна представа за постепенното развитие на неолитната култура в южна Русия и нейното преминаване в бронзовата, желязната и по-нова епоха; на базата от съвкупността на тези исторически и археологически данни, на всички тези взаимно потвърждаващи се факти, казваме, колкото и оскъдни да са те на глед, може да се разбере ясно като бял ден, че бащата на историята ни открива в лицето на западните скити самите славяни – предимно земеделци, а в лицето на източните царствени скити – самите българи, предимно търговци, скотовъдци и промишленици, които смятали останалите скити за свои слуги, тоест като провинциални поданици. Уседналият мирен земеделски бит, въоръжението, целият начин на живот, изобщо всички прояви на древнославянския бит ние виждаме буквално в бита на западнокитските племена. Изследванията в областта на лингвистичната палеонтология също потвърждават това очевидно скито-славянско тъждество [96]. А керамичните и бронзови находки в пространството от Карпатите до Капсийско море и от северните граници на херодотовата Скития до бреговете на Черно море, а също в българските земи до Бяло море, най-достоверно и категорично свидетелстват за всичките етапи на постепенно еволюиране, т.е. за непрекъснатото развитие на славяно-българската култура от палеолита до ново време.

И действително, по-късните писатели – Тацит, Йордан, Прокопий и много други, вместо херодотовите западни скити говорят за славяните. При Йордан те са склавени и анти под общото название венети. Склавените заемат земята между Новидунум и Днестър, а пък антите, най-храбрите между тях, живеят по брега на Понта от Днестър до Днепър. По-нататък Йордан споменава агацирите, а още по на изток, над Черно море, вместо владенията на царствените скити и сарматите, той отбелязва вече селищата на българите. Страшните според него българи, които “жестоко ни наказаха за нашите грехове”. [97]

Както казахме, царските скити съвсем си приличат със своите потомци – старите българи – подвижни, буйни, войнствени конници, хора с повече усет към търговията и промишлеността, отколкото към земеделието, и главно царствени представители на всички славянски племена.

Хронологическият цикъл на българите, открит от проф. Попов, датиран от 150 г.сл.Хр., най-ясно потвърждава тази вековна царственост.

Българите чрез своята наследствена родова династия са образували феодална държава, на която множеството славянски племена, със своите военачалници, служили като черноработници. Както по-рано отбелязахме, самите българи се делили на малки родове; всяка орда си имала свой племенен началник и стояла в известна подчиненост на върховния господар – цар на всички славяно-български племена [98].

Какво е било отношението на тези две главни племена – славяни и

българи, в един момент през ония далечни времена, когато тези техни названия се скривали още под официалните общи имена скити и сармати, ни разказва Херодот в своята история за похода на Дарий в южна Русия [99].

Като превзел Вавилон, Дарий предприел поход срещу източните (царствените) скити. Искал да ги накаже, защото някога те нападнали, разбили и оскърбили мидяните. Заплашените скити се събрали на съвет и решили, че те не ще могат да устоят срещу пълчищата на Дарий, затова решили да поискат помощта на всичките околни скити и на техните съседи. На поканата им се отзовали племенните началници на таврите, неврите, андрофагите, меланхлените, будините и савроматите. Но тъкмо уредили съвещанието и пристигнали конници с известие, че персийският цар покорил целия азиатски материк, поставил мост на Босфора и преминал в европейския материк, където покорил тракийците, съединил с мост бреговете на р. Истър и възнамерявал да нахлува към скитите. Тогава източните скити казали на поканените:

“По никой начин не се делете от нас, не ни оставяйте да погинем, а единодушно да посрещнем нахлуващия враг. Не си мислете, че персийският цар няма да покори и вас, защото ако той е предприел похода си само с цел да си отмъсти на нас за някогашното поробване на персите, той би трябвало да остави на мира всички други и да дойде само в нашата земя и той би обявил, че иде на война само с нас. А пък той, щом преминал в нашия материк, веднага се заел с покоряването на всички народи, попадащи му на пътя, и ето че подчинил всичките тракийци, както и съседните им гети.” [100]

Херодот продължава така:

“В следствие на това заявление, дошлите племенни началници почнали да се съвещават помежду си и накрая мненията им се разделили на две. Военачалниците на хелоните, будините и савроматите единодушно обещали помощ на заплашените скити; в опозиция, ония на агатирсите, неврите, андрофагите, меланхлените и таврите, дали такъв отговор: “Ако не бяхте първи нанесли обидата на персите и не започнахте война с тях, то сегашната ви молба и вашите речи бихме признали за правилни. Но вие без нас се втурнахте в страната на персите и властвахте над тях през всичкото време, докато бе угодно на божеството; сега те, по внушение на същото божество, ви мерят със същия аршин. Що се касае до нас, то ние тогава не обидихме този народ, и сега първи не ще го оскърбим. Но ако персийският цар ни обиди, то и ние не ще мируваме; дотогава обаче ние ще наблюдаваме и ще седим спокойно по местата си, защото, доколкото знаем, персите идват не срещу нас, а срещу виновника на нанесената им обида.”

Като чули тоя отрицателен отговор, източните скити решили помежду си да не правят открито сражение, а като се разделят на два отряда, да отстъпят със своите стада и засипват всички кладенци и извори по пътя си и да унищожат растителността. Към един отряд начело с военачалника Скопас се присъединили савроматите; те трябвало да

отстъпват, ако персийският цар се обърне към тях, направо към реката Танаис (Дон), надолу от Меотийското езеро и да преминат в настъпление срещу персите, щом те се обърнат. Това била една част от населението на скитското царство, която се разположила по тоя път; две други части царски скити (Херодот изрично споменава думата “царски”), едната – голямата, под началството на царя Идантирс, а другата под командването на Таксаис, съединени в едно място и в съюз с хелоните и будините, също тъй трябвало да отидат пред персите на един ден път, отстъпвайки пред тях, и въобще като действат съгласно приетото решение. Но преди всичко те трябвало да се втурнат в ония земи, които им отказали съюзничеството си, за да принудят и тях да се бият; ако те доброволно не пожелаят да водят война с персите, то трябвало да се върнат в своите владения и там да нападнат врага.”

Почти всичко това се изпълнило. Интересното е, че царските скити влезли в споразумение с мизите “йонийци”, които убедили да съборят моста на Дунава. Те обаче от страх съборили само северната му страна, за да могат да се извинят, че скитите го съборили. В това време скитите търсили персите из Скития, но те били вече на Дунава и когато скитите стигнали до Дунав, йоняните били поправили моста и персите преминали реката. За тая постъпка на мизите, скитите ги характеризирали така: “когато са свободни, те са най-жалките страхливци, погледнете ли ги като роби, те са най-преданите и постоянни слуги.”

В този разказ на Херодот за царските и другите скити прозира твърде ясно сполучливата характеристика на древните българи и славяни. [101]

* * *

Сега нека посочим и онези данни, които ние считаме за цимент на историческите доводи по третирания от нас въпрос за произхода на древните българи.

Стигаме до по-старите и най-новите находки и сведения на съвременната археология.

Скито-сарматските древности са запазени изключително в погребалните паметници – могили в южна Русия [102]. В несметно множество те са пръснати от устието на Дунав и Днестър нагоре по Буг и по Днепър и неговите притоци, по Таврическия полуостров, по Дон и бреговете на Азовско море, по Кубан и нейните притоци до Каспийско море [103]. Значителна част от тези могили е съсредоточена около местата на древните селища, пътища и проходи; множество са разположени около древните гръцки градове и колонии. Забележителното е, че повечето скитски могили са из долините, докато гръцките са разположени по планините.

Интересни скитски могили се разкопаха в Казанската, Киевската и Екатеринославската губернии. Но най-пълна картина на погребален обичай на “варварските” царе в южна Русия [104] представи гробницата, открита в могилата Кул Оба, 6 верста на запад от Керч, през 1831 г. “Варварският” характер на това погребение не само не се е изгубил и дори не отслабнал от непосредственото съприкосновение на

“варварския” свят с гръцката култура, а напротив – изразил се е с особена сила, благодарение на услугите, може би на гръцкото изкуство, което съумяло в ясни пластически образи и в условни емблеми да схване и изрази мъглявата мисъл на “варварина”. При това съприкосновение възниква у последния горделивото съзнание на националните му особености, които той желае да види точно възпроизведени от изкуството. Погребалният накит, намерен в Кулобската могила, представлява извънредно типичен образец за скито-сарматската епоха [105].

По-интересните разкопани други могили, които дадоха почти еднакво важни находки с кулобските, са следните: Луговата могила (3-2 в.пр.Хр.) в Екатеринославския уезд (1850); Хермесовската група могили [106], състояща се от две големи, наречени “близнаци”, и няколко малки; “Дебелата могила” близо до Краснокутската паланка (1860); като образец на царска могила е и грамадната Чертомлицка могила (3-2 в.пр.Хр.), 20 верста северозападно от Никопол, на десния бряг на Днепър (1862); тая могила даде повече находки от Кул-Оба, и погребенията на Чертомлицкия властител са по-характерни по “варварските” си обичаи от Кул-Обските. Множеството погребани там коне свидетелстват за чергарския живот, за което може да се съди и от повозните коли, отсъстващи от Кул-Оба. Но сходството на погребалните обреди във всичко останало говори в полза на принадлежността на тези две могили на едно и също племе, потвърдено и от сходството на типа и дрехите на “варварите”, изобразени по Кул-Обската и Чертомлицката вази; “Острата могила” (1867-8); 7 царски могили, наречени “Седем братя” (1875-6) в Темрюкския уезд, кубанска област; през 1883-84 г. Д. Я. Самоквасов прави изследване на могилите по бреговете на р. Конка, близо до с. Новогригориевски; “Безчастная могила” (1884); “Скитски могили” (1888) около Ромен.

От голяма важност са и катакомбите на Антестерий в Керч, открити – една през 1872, друга през 1873 и трета през 1841 г. Важността им се състои във фреските, изобразяващи битка на сарматите през 2 век сл. Хр. От научните изследвания на тези безчислени находки, които направиха вече достатъчно пълна историческата картина на скито-сарматския живот, става явно: 1) че гръцкото население в южна Русия не е виждало там свое отечество и на пребиваването си е гледало като случайно, временно,

2) че античното класическо изкуство се развило там само като една външна покривка върху оригиналните идеи и форми на скито-сарматския живот, и

3) че художествената промишленост с масата изящни и устойчиви “варварски” типове се е развила по инициативата и потребността на скито-сарматските народи, при това далеч преди първата гръцка колония, и е имала друг свой източник, освен самобитните си елементи – в древната източноевропейска култура.

Едно от най-важните обстоятелства, откривани от тези паметници, се явява пълното тъждество на изображенията на скитите и сарматите. Находките от Чертомлицката и Кул-Обска могили (3 в.пр.Хр.), сравнени с изображенията на босфорските и прикубанските сармати, свидетелстват за племенното тъждество на едните и другите [108].

Археологът проф. Самоквасов, разкопките и изследванията на когото датират от 80-те години (на 19 век – б.ред.), дели могилите в южна Русия на следните епохи:

- 1) най-старата е кимерийска, съответстваща на каменната и бронзова епоха в западна Европа;
- 2) скитска – от 6 в.пр.Хр. до 1 в.сл.Хр.;
- 3) сарматска – от 1-5 в.сл.Хр.;
- 4) славянска – от 6-11 век, и
- 5) половецко-татарска – от 12 до 16 век. [109]

За най-стари културни следи в южна Русия доскоро се смятаха т.нар. “Кимерийски гробници” [110]. Най-новите неолитни разкопки обаче разкриха множество други паметници, отнасящи се до една своеобразна неолитна култура, която значително предшества тия кимерийски гробници и която Фон Щерн нарече “премикенска” (Die “pramykcnische” Kultur in Sud Russland – Die Ausgrabungen in Petreny im Bielzer Kreise des Gouvernements Bessarabien; 1902 und 1903), а археологът Хвойко я нарече “триполска” по името на главната местност на находките. Територията на тези находки обхваща областта от долината на р. Десна, през черниговската губерния, по всички уезди на киевската, част от херсонската и по надолето на запад (разкопките на Н. Ф. Беяшевски и В. В. Хвойко). А находките в Бесарабия (от разкопките на Фон Щерн) стоят като мост от гореспоменатата територия към аналогичните находки на запад, а именно Галиция (проучвани от Осовски, Коперници и Пршибиславски), част от Унгария (Восински, Шмид), Буковина (Зомбати), Румъния (Бутуреану), Моравия и южна Австрия (Пилиарди) и България [111].

В известен смисъл тая култура се простира и в Босна (Бутмир, Радимски) и Сърбия (М. Васич).

Сега се правят из България разкопки по поръка на Народния археологически музей в София, от които онези при село Салманово, преславска околия, шуменски окръг, дават отлични резултати. Откриха се площадки и жилища с такива керамични изделия от каменната епоха, които, уверени сме, ще привлекат вниманието на целия учен свят, понеже говорят за твърде богата и своеобразна култура на древните тракийци, която тук, в самата Тракия и Мизия, може би ще се окаже най-самобитна и първообразна. Особено интересни са големите цилиндрични глинени съдове с похлупаци и с тънки кухи шии отдолу, за закрепване на съда [112]. Те са от обикновена по-тъмна или по-светла червена глина и художествено декорирани с бяла инкрустация, оградена с полирани (излъскани) изпъкнали ивици, образуващи меандри, успоредни или зигзагообразни ленти в различни направления, а също квадрати и концентрични кръгове (по похлупаците), с по-тесни или по-широки ленти. Често се среща и спиралният орнамент [113], а също ъгловатата волута, която Ноernes сполучливо определя като средна форма между спиралата и меандра. Местната обработка на тая декорация се потвърждава от намерената чисто бяла глина, предназначена за инкрустация, черна боя за лакиране и пр. Всички тези материали още не са проучвани [114].

Разбира се, при изучаването на тъй своеобразната “премикенска” култура изникват въпросите:

- 1) дали тази култура е получила някакво въздействие от други места или, напротив, разпространявала се е оттук към други места?
- 2) възможно ли е етнографски да се определят нейните представители?

И действително, мнозина учени се спряха над тези въпроси. Изхождайки от една страна от мисълта, че на художественото чувство и на техническите сили през каменната епоха не може да се приписва подобна керамична живопис и тъй свършена декоративна комбинация, а от друга страна, че известно родство на тази керамика с микенската не подлежи на съмнение, то нейното появяване в неолитната култура по Дунавско-днепърската област те се опитаха да обяснят с “микенско влияние”, поддържайки тезата, че спиралната система на декорация е произлязла в Египет и се е разнесла чрез Гърция [115].

Против това мнение застанаха Н. Schmidt [116] и М. Much [117]. Първият в своето интересно изследване върху спиралите в Троя-Микена-Тордоша представи ясни доказателства, че ред типове имат своя изходен пункт в Унгария, а Much, в обширно изложение за разпространението на спиралния орнамент от Егейско море до река Некара, съвсем лиши от всякаква почва мнението, което изкарваше този орнамент от Египет. Колкото до неолитната култура в областта Дунав-Днепър, те я приписват на траките. Всички моменти, които говорят в полза на това мнение, особено сполучливо представя Schmidt [118]. Той казва, че според съществуващите свидетелства, тракийските племена в историческо време обитавали Седмиград, а като вземем предвид устойчивостта на гореспоменатото население, можем да разглеждаме Карпатите като първоначалната родина на траките. (Тоя въпрос обаче, по нашето мнение, не може да бъде решен окончателно, докато не се направят по-обстойни разкопки в България и не се сравнят тукашните тракийски находки с гореспоменатите. – бел.авт.)

Омировите сведения за тракийската култура позволяват да предполагаме по-ранен период на нейния разцвет. Находките от Bosojuk във Фригия [119] твърде ясно говорят, че троянците са едни от малоазийските потомци на трако-фригийските племена [120]. А тъй като сравнителното изучаване на находките ясно говори, че в ония далечни домикенски епохи културните течения са се движили по направление от север към юг, то можем да разглеждаме големия тракийски народ като носител на тая култура, която лежи в основата на ранния гръцки живот. Това движение на неолитното население от край-Дунаво-Днепърската област по направление към юг се потвърждава и от обстоятелството, че украсената керамика в южна Русия не се среща тъй често след края на каменната епоха [121]. От това може да се заключи, че племената, на които тя е била свойствена, през това време вече са се движили нанякъде [122]. Такова движение може да се проследи до Тесалия, в островните области през Троя и Циклада до Крит.

Повечето от керамичните и други находки от разглежданата “премикенска” култура са добити при разкопките на т.нар. площадки и землянки, строежът на които не се ограничава с второто и третото

хилядолетие пр.Хр., а се простира още по-нататък, където се губи в неопределения мрак на вековете. Смисълът и значението на тези площадки и землянки се определя от характера на находките в самите тях – урна с пепел, следи от огнища и огън, керамични изделия, кости, камъчета за прашки, разни каменни оръдия и домашни съдове, а също глинени идоли и фигури на бикове и крави, които ясно свидетелстват, че те са остатъци от поселения – площадките като места за трупозгаряния и жертвоприношения, а землянките – за жилища [123]. Примесът на микина и зърнени остатъци в глинената мазилка на площадките, а също намерените зърна в съдове [124] и коравите тестени пити, намерени по огнищата в землянките, очевидно доказват, че народът, който е боравил с тях, е бил не само запознат със земеделието, но и че не е бил новак в културата на житните растения, която е знаел от твърде рано. Много остатъци говорят още, че строителите на тези площадки и землянки са били запознати и със скотовъдството и още през каменната ера са отглеждали домашни животни: крави, овце [125], коне, кози, свине и др. [126], а също че били добри занаятчии, особено талантиливи керамици. Богатият разцвет на тази култура, съдейки особено по развоя на писаната и инкрустирана керамика, съвпада с втория период на неолитната епоха на каменната ера и продължава през цялата преходна епоха на каменно-медната ера до епохата на метала. Постепенният и постоянен прогрес в типичния живот на носителите на тази култура, започвайки от най-примитивното състояние и по-нататък, до пълния разцвет, който достига тази култура, свидетелства, че тези европейци сами са създателите ѝ, а този нов факт идва да обори окончателно онова прието досега научно мнение, според което хората от каменната епоха в Европа не са познавали земеделието и че в края на тази епоха от Азия дошъл някакъв народ, който покорил или изтикал по-ранните поселения, като им взел земята, и тоя именно народ пренесъл със себе си от Азия и разпространил у нас своята сравнително по-висока култура, отличителни черти на която били: познаване обработката на бронзови изделия, практикуване на земеделието и отглеждане на домашен добитък.

В. В. Хвойко пише [127] в своите “Разкопки площадок”, 1910 г., стр.26:

“Мнението, че човекът е дошъл в нашите земи от Азия и че от Азия произлиза цялата култура, е наваяно от данните на теологията, а ние знаем, че човекът в южна Русия е живеел там още в дилювиалната епоха, както и в следващото по-благоприятно време.”

Проф. Нидерле [128] казва:

“Южноруската историческа култура се отличава коренно от онази на останала Европа, поради особените влияния върху ѝ: от Черно море – гръцко и финикийско, от Кавказ и Каспийско море – иранско и асирийско, от Урал – сибирско. Южноруските древности не можем да ги класифицираме, както ония в останала Европа. В тях не можем например да търсим халщадската, латенската и др. култури, а е възможно само да ги разпределим на три или четири големи категории, според каменната, медната, бронзовата и желязна епоха. Относно

желязната, находките можем да разделим на две големи групи по следните принципи: към 1-та ще отнесем могилите, отнасяща се към епохата, която предшества голямото преселение на народите, тоест главно добре изследваните скитски и сарматски могили; към 2-та ние причисляваме гробниците от епохата на преселението на народите и по-късно (разпространение на християнството). Това е времето на засилване на славянските племена, живели тук и по-рано, не оставили обаче очевидни следи, но сега дали на цялата епоха предимно славянски характер [129].”

Крайният резултат от досегашните изследвания на южноруските древности може да се изрази така:

Народът, заемащ тъй грамадно пространство и оставил по цялото протежение безбройни паметници на своето постоянно пребиваване от неолитните времена плътно до 4 век сл.Хр. и по-нататък, очевидно не е могъл да бъде заменен с някакъв друг народ. През периода на своя дълъг исторически живот той е могъл да попада временно под чуждо влияние, което е ускорявало или забавяло неговото развитие, но характерът и самобитността му винаги са се запазвали неизменни и си останали неприкосновени до наши времена. Ако съпоставим всичко казано досега с общите известни в историята типични особености на племената, населяващи и в сегашно време казаната територия, то излиза несъмнено, че народът, на който са принадлежали описаните паметници, не е бил никой друг, освен онзи клон на арийското племе, на който днес поставяме имената “прабългари” и “протославяни”.

VI. ПРОИЗХОД И СМИСЪЛ НА НАЦИОНАЛНОТО ИМЕ БЪЛГАРИ

Тук ни предстои вече да се спрем пред оная “велика загадка”, или по-образно казано, онзи “сфинкс на българския въпрос”, който до днес е спъвал почти всички занимаващи се с него. Това е тайнственият мрак, обкръжаващ въпроса: откъде българите са получили националното си име (етноним) “българи” и какъв смисъл има тази дума.

В това отношение особена заслуга се пада пак на археологията, която ни даде и продължава да ни дава ценни сведения за стария бит и култура на славяните, българите, македонците и старите траки, особено за митологията на тези едноплеменници.

През 1908 г. пазителят на Киевския музей за старини и изкуства при разкопките си в киевския Кремъл откри една твърде оригинална постройка от недялани камъни, със следи от централно огнище и множество кости, свидетелстващи за езически обряди на жертвоприношение. На това откритие обърнаха най-сериозно внимание учените, участвали в 14 археологически семинар в гр. Чернигова: всички те признаха, че постройката е фундамент на антично капище от езическо време, забравено кой знае кога и засипано, вероятно след приемането на християнството [130].

Неоспоримият научен интерес, който представляват редките паметници

от езическата епоха, предизвиква обстойно научно изследване на новооткрития паметник, който се оказва най-типичен езически жертвеник, посветен на славянския бог Световид. Съответстващи на четирите страни на хоризонта, на постройката му се намират четири изпъкналости от крупни недялани камъни. Цифрата 4, тъй оригинално характеризираща открития жертвеник, е била свещена у всички народи в античния свят, следователно е имала свещен характер не само у езическите славяни, но и у други народи от арийското племе, чиито следи ние виждаме в разните митологии на народите от тази раса. Питагорийците я почитали за особено свещена, вероятно защото отговаряла на четирите страни на хоризонта – пътищата, по които ежедневно следвало главното божество – слънцето. Хермес, покровителят на търговците, пътешествениците и поклонниците, също се ползвал с тази цифра. Местата, където можели да се съкратят търговските пътища, се отбелязвали със знак, наподобяващ на гръцкия четирикраен равномерен кръст, където поставяли стълбове – Херми, които също трябвало да бъдат четиристранни [131].

Като говори за религията на южноруските скити, Херодот казва: “храмове на боговете скитите не издигат, само за Арес във всяко скитско царство построяват четиристранна площадка – светилище, на което забиват железен старинен меч, който представлява кумира на Арес. Върху този меч изливат кръвта на жертвата.” [132]

Руският писател Болсуновски в етюда си за гореспоменатия славянски жертвеник казва: “Макар митологията на южните славяни под влиянието на гръцката и римска култура от рано да е изгубила своя античен характер, забелязва се обаче, че там преобладава култът към слънцето с особените му четири названия, отговарящи на еволюцията на това светило. Но благодарение на летописите и особено на Хелмолд, ние имаме богати сведения за митологията на западните славяни.

Балтийските славяни признавали един единствен главен бог, властващ над другите, който бил известен на руяните под името Световид или Светоглед, тоест виждащ целия свят (тук очевидно се подразбира слънцето) и знаменит със своя оракул. За това свидетелства самият идол на божеството в Арконския храм на остров Руяна: той бил изобразен с четири глави, гледащи към четирите страни на хоризонта, също като висшите богове в Индия – Варун и италиийския Янус. Между боевите знаци, принадлежност на светилището, имало и орли, както при римляните и гърците.”

Подробно описание на този Арконски храм е оставил съвременникът и очевидецът на неговото разрушение Саксон Граматик (1204 г.). От него имаме сведения, че кумирът държал в дясната си ръка рогът на изобилието, направен от разни метали, който всяка година бил пълен с вина за предсказване на бедния урожай. Всеки жител на острова трябвало да носи ежегодно по една монета. След всяка победа му принасяли по една-трета част от трофеите; от всички тези средства, пазени от 300 конници и от върховния жрец, приготвяли украшенията на храма. Освен огромното количество злато, тук се пазили и много стари пурпурни одежди и всевъзможни частни дарове, каквито цялата славянска земя принасяла. Мълвата за тия съкровища била причината за похода на датския крал Волдемар, който превзел града през 1168,

ограбил съкровищата и унищожил кумира.

Според преданието, Световид имал бял свещен кон, предназначен за предсказване. Само върховният жрец можел да го храни и язди. Вярвали, че с този кон Световид ходил на война срещу враговете на своето светилище и за доказателство посочвали случаите, когато конят често сутрин бил покрит цял с пяна и пот, като че се е върнал от дълъг път.

Това предание идва да потвърди лингвистичното обяснение на името на града Аркон, произлязло от ар+кон; ар на всички стари арийски езици означава светлина, светъл; (ара=жертвеник, съзвездие, фокус; алтар – латинск. alta+aga=висок жертвеник, жертвено огнище). [133]

Според изследванията на Т. Ф. Зелински, славянският Световид не е нищо друго освен Хор при египтяните, Хермес и Аполон при гърците. Четирите символа на този всеобщ бог на светлината били: на изток – ибис, на запад – песоглавец, на юг – вълк, на север – змия. Всеки град и всяка община му давали особено название, в зависимост от качествата, които се смятали за първокласни. Славяните го почитали под имената Хорс, Дажбог, Ясен, Световид, Яровит, Радогост, Троян и др. и като негов символ употребявали свастиката [134], която изобразявали както по дрехите си, така и по съдовете си, по оръжието си и по разни други предмети.

Важно за нашето изследване обаче е едно друго име на славянския бог на слънцето, открито чрез хералдическия паметник на един документ от 14 век или от началото на 15 век, в който има печат, изобразяващ свастика с четири раздвоени стрели в края на кръста, във вид на слънчеви лъчи. Но което е най-важното, свастиката е придружена от славянското си название БОГАР.

Този безценен за нас документ е обнародван още през 1855 г. в Берлин от Ed. Gerhand в Grieeshische Mytologie и преди три години (1909) отбелязан от Болсуновски в горесцитираното му съчинение “Жертвеник Гермеса-Световида” (стр.13). Важното изображение обаче не бе посочено от никого като документ за названието и произхода на българите, при всичкото му очевидно отношение към тоя въпрос. За нас този надпис БОГАР около свастиката е от твърде голямо значение. Този надпис е най-старинното и най-прямото и действително българо-славянско име на бога на светлината, както Аркон – на неговия бял, тоест светъл кон. Както казахме, АР е арийският корен на названието на светлината, а пък БОГ е коренът на тракийското БОГ(ОС), БОГ(АС), БАГ(АС) или БАГА – тракийското название на общото понятие “бог” [135]. Като такава, това име иде не само да обясни смисъла и значението на символа “свастика” у българо-славяните, а и да разгадае най-трънливия от въпросите, които ние тук разглеждаме. То иде да освободи етимологията от многостранното ѝ лутане по въпроса за народното име “българин” и с това заедно да посочи и потвърди всичко онова, което казахме дотук и ще кажем по-нататък за народността на българите. Разбира се, тук трябва да посочим необходимите данни в подкрепа на този факт.

Ние няма да се занимаваме с множеството съществуващи етимологически тълкувания на българското име, на които са основани някои от хипотезите за произхода на българите. Те са изложени и доста

обстойно разгледани от проф. д-р Шишманов в неговия “Критически прегледъ” (стр. 605 и следв.).

Ще отбележим само куриозния факт, че при тълкуването на българското национално име твърде малко писатели са търсили опорната точка на умозаклученията си в речта на самите българи и славяни, а голямата част от тях са се лутали в арабските и татарските приказки, както и в турския и монголския език.

А ето, турците и днес наричат българите “булгар”, тоест тъй, както само могат да ги наричат те, татарите и монголите. Тъй наричали същите азиатци българите някога и в южна Русия. Русите обаче никога не са нарекли нито днешните българи, нито някогашните в южна Русия, другояче, освен БОЛГАРИ. Сърбите и хърватите пък не произносят буквата Л и наричат българите “бугари”.

В ония древни времена обаче, когато българите, като царски скити, били огнепоклонници и такива си останали дълго време, след като другите скити, т.е. славяните, отдавна вече почитали Дионис и други тракийски и елински божества, тия последните, т.е. славяните, не са могли да нарекат своите еднородци-огнепоклонници другояче, освен с прозвището “светлопоклонници”, неуклонни представители на бога на светлината, т.е. според техния фанатично пазен бог Ар – БОГАРИ. Преведено на немски език, това славянско име става Gott-ar, което е название на свещената Сентготардска планина, където вероятно в старо време почитали слънцето. За някогашното му почитане от славяните, освен киевския и черниговския жертвеник, с всички признаци (атрибути) на античния култ на бога на слънцето свидетелстват и археологическите находки на грамадно количество антични керамични образци от крематически, ероматически и херметически характер, които с характерните си изображения потвърждават присъствието край Днепър и Дунава на тоя култ още в неолитната епоха [136].

От това може да се допуска, че това наименование, ако не е било антично арийско название на тези огнепоклонници, то постепенно се е образувало, отначало като прякор, а после като национално име – етноним на царските скити, които строго пазили религиозните си традиции, и е получило по-устойчив и определен характер след пълната диференция в езическия култ на българите и славяните. Това название, като жива езикова форма, с течение на времето добива в разните страни различни вариации (болгари, булгари, бугари, блъгари и в последствие българи), а писателите почват да го отбелязват едва след като тази диференция, т.е. чувствителна разлика в култа на двете главни скитски племена – българи и славяни – се осветлява напълно от лъчите на проникналото ново християнско учение, което почва да възтържествува между скитите, както видяхме, към 4 век сл. Хр. [137]

Сега нека надзърнем по-внимателно в историко-археологическите свидетелства за огнепоклонението на българските и славянските прадеди – скитите и сарматите. Описанието на техните обичаи Херодот почва с религията им [139]. Тавити (при гърците Хестия) стои над всички скитски божества, след нея иде Папай (скитския Зевс) със съпругата си Апи (Гея-земята). Подобно на гръцката Истия и римската Веста, имащи важно значение в гръко-римската митология, скитската Тавити, според Херодот, началото на всички начала, била богиня на огнището, на

семејното благосъстояние и се намирала във връзка с почитането на огъня [140]. Клетвата в името на царските истии била свещена – предците на царя се почитали като полубогове [141]. У западните скити Тавити била вероятно богиня на земеделието. Отъждествена с Тавити е египетската Изиди, асирийската Милита, финикийската Астарта, мидо-персийската Armaiti и Anaitis и Agni при индусите.

Скитското име Тавити се сближава със санскритския корен, означаващ огън, светлина. Нейното изображение виждаме върху металическите плочки от чертомлицката могила [142].

Във връзка с тези известия трябва да посочим и едно друго, според което и сарматите почитали и се покланяли на огъня. Нимфодор категорично твърди за това почитание при сарматите, както и при древните перси [143]. Според Амиан, във Витиния и Фригия се почитал, подобно на Зевс при гърците, същият Папай (баща) и този именно епитет бил в употреба по целия северен бряг на Черно море и в Мала Азия (Руск. Древн. II, 44). При другите арийци: Варун в Индия, Уран в Гърция, Сварог при славяните, римския Юпитер и германския Один – в по-ограничен смисъл [144].

Други скитски божества, според Херодот, били: 1) Ойтосур – бог на светлината (египетския Хор, индийския Индра, персийския Ойтосир Митра, гръцкия Аполон), 2) Арипаса или Аргимпас (Афродита, Урания), на която за символ служила свинята, 3) Иракъл и Арес. Царските скити почитали още Тамимасад (Посейдон, морски бог).

Един гръцки надпис, намерен в Рим, от времето на религиозния синкретизъм нарича Аполон – Ойтосир Митра, име на персийското божество на слънцето. Почитането на слънцето Херодот споменава и при масагетите [145]. Известна е античната статуя на Аполон Масагет в Лувъра.

Този Ойтосур [146] е именно онзи бог, който срещаме при славяните под името Дажбог и Хорс, и който във връзка със слънчевия култ при българите бил наричан Богар. При германците не се среща пълна аналогия на този бог, макар богът Тир (Zio) в някои отношения да напомня отчасти Ойтосур [147]. В могилите на царските скити са намерени изображения със символични знаци на бога на слънцето (виж бел. 146).

Някои от мюсюлманските писатели съобщават, че българите или бурджаните изповядвали магизма и почитали огъня [148]. При по-късните татарски писатели се е запазило преданието, че българите преди приемането на исляма били огнепоклонници. Арменският писател Моисей (Мовес) споменава бога на хуните – Куар, произвеждащ искрите на гръмоносните мълнии и “ефирни огънове”.

Най-после нека споменем, че с огнепоклонението на старите българи се обяснява тъй голямото съсредоточаване на най-значителните нефтови извори в Казанската губерния и то тъкмо около града Болгар.

Изобщо старобългарската религия съдържа висшите отвлечени понятия на най-старите религии и е обработена в по-завършена форма под влиянието на гръко-римското езичество.

Какво е очаквало обаче онзи от източните скити, бил той и самият цар, който измени на слънчевия култ? Това узнаваме от Херодот, когато ни разказва “доколко ревниво източните скити пазят своите порядки и как

наказват виновните за тяхното нарушение и за заимстването на чужди обичаи.” [148]

Ето накратко тоя разказ. Скитският цар Ариапит имал син Скил, роден от жена му, която била истрянка (от днешна България, сестра на тракийския цар Ситалк) и знаела гръцки. В следствие на полученото от майка си възпитание, Скил обичал не скитския, а елинския начин на живот. Недоволен от родната си обстановка, като наследил престола, той си направил в град Бористенес (на Днепър) разкошен дворец, обиколен от сфинкси и грифони от бял мрамор, и в тоя град на бористенитите се оженил за туземка. Но не било само това. Той имал силно желание да бъде посветен в тайнствата на вакхическия Дионис и при една от вакханалиите на бористенитите той участвал с празнуващата тълпа. За всичко това той бил свален от престола и осъден на смърт, а за цар бил поставен брат му Октамасад. Скил, като узнал какво му готвят, избягал в Тракия при вуйчо си. Октамасад се явил с войска на Дунава, но насреща му излезли тракийците и боят бил неминуем. Тракийският цар Ситалк [150] изпратил човек до Октамасад със следното предложение: “Защо да се излагаме на изпитание? Ти си син на моята сестра и в своята власт държиш брат ми. Върни ми го, а аз ще ти дам Скил. Нито ти, нито аз ще излагаме на опасност войските си.” Октамасад се съгласил и щом се отдалечил от Дунава, отрязал главата на Скил.

Това събитие се отнася към началото на втората половина на 5 в. пр. Хр. Подобно наказание и по същите причини е претърпял по-рано и царският мъдрец Анахарс (между 600-560 г. пр. Хр.), правнук на царя Спаргапит, който живял около 700 г. пр. Хр. [151]

От горния разказ на Херодот разбираме, че бористенитите, или живеещите между Гипанис и Бористена земеделци, почитали култа на Дионис. Празненства в чест на Дионис, както отбелязахме, Херодот споменава и при североизточните скити, а именно будините и хелоните, живеещи над царските скити.

От всичко това става ясно, че предците на българите – царските скити и сармати, са били огнепоклонници, т.е. почитали светлината в онова време, когато околните им едноплеменници – прадедите на славяните, почитали вече Дионис и други божества. Не може да има съмнение, че с време религиозното различие между тях е станало още по-чувствително и именно тази чувствителна разлика, осветена от лъчите на проникващото християнско учение, се е изразила в това, че българите трябвало вече да се означат и с името на строго отличаващия ги култ на слънцето, т.е. с названието богари.

Колкото до обичая у старите племена да се наричат на името на някой бог, той отдавна е констатиран от науката. При македонците, та и у днешните българи, е стар и разпространен навик да дават прякори не само на частни лица, но и на цели поселения: живеещите по поляните те наричат полянци, по горите – горяни (загорци в България), край езерото – езеряни и пр.

Професор Кацаров казва:

“Трябва да забележим, че тракийските племена често носят името си от някой бог, например племето Дии (Thuk. II, 95) в Родопите. Много от имената на боговете продължавали да се употребяват като човешки

лични имена (ср. Usener, стр. 349), които или направо за произвеждали от името на бога (напр. Аполон), или са съставени от името на бога и някоя прибавка, напр. Diu-Zenus, Dio Bessus, Deos por и пр. При разлагане на религията името на бога може да се употребява като собствено лично име и направо без изменение. Названието напр. на македонския бог Darsos се среща като лично македонско име (Usener, стр. 171). Томашек (Die alten Thraker, II, 1-56) предполага, че името Ерми (Ermeas), най-висшия бог на одриските царе (Херодот, V, 7), е тракийско. След падането на тракийското царство изгубило се е и значението на бога, тъй че Хереас не се споменава в тракийските надписи от имперското време. Но името на бога се е запазило като собствено име в един надпис, (Mitth. d. d'Arch. Jnst. X, 19), дето срещаме тракиецца Ερμεας Αρματοῦ.” [153]

Името “Ситалк(ас)” пък се среща като прякор на Аполон. Gruppe го счита за гръцки бог и го тълкува като “бог на житото” – чрез колонистите от средна Гърция той бил пренесен в Тракия, където през 5 и 4 в.пр.Хр. го срещаме като името на царе. “С това мнение, казва проф. Кацаров, не можем да се съгласим. Много по-вероятно е, че Ситалкас е бил тракийски бог на светлината, в чест на когото се пял химн “Ситалкас” (Битът на старите траки, стр. 41).”

Изобщо всички славяно-български божества, концентриращи слънчевата стихия, покриват със себе си личностите на старите князе. Народът гледал на последните като на земни богове или техни потомци, надарени със слънчеви качества. Един пример: по случай разбиването на дружината на тримата братя Ярославичи (Изяслав в Киев, Светослав в Чернигов и Всеволод в Переяслав) от половците, в “Слово О П. Игор” е казано: “Востала обида въ силахъ Дажьбожа внука...”. Авторът на словото възплътява слънчевите свойства на Дажбог, Троян и Хорс в старите руски князе – първо, във Владимир Светославич, второ, в големия страдалец за Русия – Всеволодович Мономах, като паралелно изтъква руските богове Велес, Стрибог и класическите богини Карну, Хелла и Лада. По наследство слънчеви свойства се дават и на доблестния герой Игор Светославич, кръвен потомък (чрез Светослав Ярославич) на Дажбожия внук на Троян [154].

Слънчевата природа на “светлите князе” срещаме както в билините (народните епоси), тъй и в похвалните речи, а също и в дипломатическите актове [155].

Ние сме твърдо убедени, че имаме ясен и интересен случай на прекръстване на царя на името на бога в старинното название на българския цар Борис – Богорис [156]. Това име не е нищо друго, освен названието Бог+Хорус в по-особена форма Бог-(х)орис = бог на светлината.

За влиянието на християнството върху преименуванията на названията на много местности, населения и градове по Балканския полуостров д-р К. Иречек е написал интересна статия “Християнския елемент в топографическата номенклатура на Балканите” [157]. Това преименуване е почнало от първите времена на християнската победа, към които отнесохме и названието Богари.

Българският черноморски град Аполония, на южната страна на бургаския

залив, около 400-430 г. е преименуван по християнски на Сезопол. Хората искали да се избавят от стария езически бог, чието име звучало лошо в названието на града (Archaeolog. Fragm. Aus Bulgarien - Иречек). Късно наименование (14-16 век) е промяната на стария град на тракийските серди в София.

Ние ще посочим още по-интересни примери за племенни и други наименования по името на бога. Тези примери косвено или пряко подкрепят "богарския" произход на националното име българи. Един твърде интересен пример имаме с названието Богоси (както казахме, бог(ос), баг(ас) или бага е тракийската дума за общото понятие бог). Тъй се нарича един овчарски народ от химитическо произхождение, обитаващ една плодородна и живописна равнина в алпийската област, на юг от Абисиния и Бейт-Текуе. Това е остатък от най-древното племе на тая страна. Те са си чергари и до днес живеят в сламени колиби. Страната им бе обстойно проучена по време на пътешествието на Кобург-Готския херцог Ернест (1862 г.) [158]. Богосите образуват нещо като семейна аристокрация с патриархално устройство, при това за господари или свободни (шмагили) се считат само същинските богоси, т.е. потомците на Гебре Теркес, а всичките им подвластни трябвало да избират своя патрон от богосите. Писателите ги означават като потомци или родствени на агавите (гл. Енциклоп. Брокхаус, стр. 196), тоест считат ги за част от южно-руските скити.

Като имаме предвид историческия факт, че в петото столетие скитите се придвижват и едни отиват в Азия, а други на запад в Европа [159], особена важност за нашето изследване добиват названията Богара, богарни полета (наречени още ляли) в средна Азия, тъй се наричат тия полета, които се засяват под дъжд, без изкуствено напояване, главно с лятна пшеница.

Известно е в науката селото Богас (Богас-кьой) в Мала Азия. Там бяха намерени плочките с оня клиновиден надпис, прочетен от M. Wincler, от който се вижда, че първенците в тая тракийска област се наричали Ари. Според Стефан Византийски, най-старото име на Тракия е било Ариа. Ари се наричали и тракийските племена, които прогонили индийските дравиди. Херодот (IV, 52-84) споменава скитски цар Ариан, който направил първото статистическо преброяване на скитите. Богдо се наричат две планини в Астраханската губерния в киркизските степи, на левия бряг на р. Волга.

Богория е едно от най-старите полски села (със 74 къщи и 716 жители) в Радомска губерния. Богория се нарича и полският герб – на червено поле два краишници от стрели, едната надолу обърната, и шлем, а над него птица със стрела в клюна си. Тоя герб често се явява по литовските монети на Сигизмунд III (1606-1618).

В Унгария има населения, наречени богшани (немски, нови, влашки и войтек) [160].

Богомилските еретици от България западните писатели наричат bougrî, от тях произлиза френската дума bougre.

Но ние по-рано казахме, че повечето от писателите, които тълкуват националното име българи, изхождат от етимологически области, намиращи се извън кръга на българо-славянския език, като в повечето случаи се основават на дребнави слогови сравнения или на

незначителни арабски, татарски и други приказки. Тук трябва да съобщим сега, че именно този тъй куриозно игнориран българо-славянски източник ни дава най-ценни, ясни и основателни потвърждения на славяно-българския произход на това национално име. Ето няколко такива примери [161].

Между събираните в Македония етнографски и др. сведения от М. Цепенков срещаме следното предание за наименованието на българите, слушано от стари македонци в скопско: “Имало едно време четворица братя, дошли в Русия от далеч “може би от Индия”. Единият от тях се заселил дето сега живеят русите, другият във влашката земя, третият в сръбската, четвъртият, който се казвал Богор, се заселил край Волга, а после се прехвърлил отвъд Дунава. От Богор са се нарекли така бугарите.” [162]

В споменика на сръбската кралска академия (т. XXI, 1898, стр. 6) е съобщено за словото на философа Дамаскин, където е казано, че е преведено “отъ езика гръчесаго на БОГАРСКИ езыкъ”.

В изследванията на Трайко Китанчев из Ресенско, издадени в съчинението му “За ударението в думите в Ресенския говор от западно-македонското наречие” названието българин се констатира във формата БОГАРИН. А в изследванията на Шапкарева, пак в Ресенско, отпечатани в Министерския сборник (т. II, стр. 329), названието БОГАРЦИ се явява като племенно име в Ресенско.

И така, съвкупността на всички дотук изложени исторически и археологически данни, взаимно едни с други поддържащи се, ни довежда до следното заключение: Първо, че най-старите българи, същинското име на които е богари (както на цар Борис - Богорис), не са били никои други, освен преки потомци на огнепоклонниците царски скити и сармати. Сарматите, живеещи край морето, около Кимерийския босфор, а царските скити по на север, в съседство с тях. Второ, че компактната маса западни скити и някои от североизточните (без андрофагите и меланхлените, които били фински племена, и аргипеите, ясно очертани като татаро-монголи) представляват т.нар. протославяни. Трето, че всички славянски и български общества са едноплеменна раса.

Какво обаче е потеклото на тая раса?

VII. ТРАКИЙСКОТО ПОТЕКЛО НА СКИТО-САРМАТИТЕ

Старите гръцки и латински писатели са ни оставили множество разкази за родството или едноплеменността на южноруските древни народи с тракийците, но специално за самите тракийци сведенията им са забележително оскъдни [165], в следствие на което беше извънредно трудно да се приложи сравнителният метод на изследване на фолклора на тия сродни племена, за да се провери истинността на споменатите разкази. Но археологията и тук идва на помощ със своя непрестанен принос, особено към тракийската и славянска митология, а също и с откритията и изследванията в областта на нумизматиката, керамиката и други приложни изкуства.

Професор Кацаров, като говори за частната поземлена собственост при тракийците [166], посочва следния разказ от Ксенофонт (Anab. VII. 5-12) за тракийските племена, живеещи по брега на Понта (Черно море) около Салмидесос:

“Много от корабите, които плуват към Понта, попадат тук на плитни места и се изхвърлят на брега. . . Живеещите наоколо траки са разделили с погранични стълбове местността на дялове и всеки ограбва това, което попадне в неговия дял. Разказват, че преди да се разделят много траки се убивали взаимно при грабежи.”

Както виждаме, този разказ е почти идентичен с херодотовия за таврите (IV, 99). По-нататъшните сведения на г-н Кацаров хвърлят достатъчно светлина върху причините, заради които древните писатели говорили за крайморските траки като за по-културни елементи. На стр. 731 той пише:

“Между тракийските племена са съществували диалектически и културни различия, някои от които са се запазили дори в оскъдната ни традиция. Племената, които се намирали по-близо до бреговете на морето, били по-напреднали; а колкото повече се отивало на север, културата ще да е била по-ниска и по-примитивна.”

(Комичното в това наблюдение на автора, иначе уважавания проф. Кацаров, е, че същото нещо, но съвсем в прав текст се казва още от Омир и историята му за Одисей, в онази нейна част, когато героят установява, че крайморските траки са по-отракани в някои неща от по-отдалечените от морето. Явно авторитетът на Омир е оставил своя отпечатък в по-късните гръцки автори, а чрез тях се е пренесъл дори върху уважаваните съвременни изследователи на античността – бел.ред.)

Както видяхме, Much (Die H. d. I, стр. 95) и Schmidt (Zeitschrift fur Ethnologie 1904, стр. 626), също Цунд (в своя реферат за разкопките в Тесалия) приписват домикенската култура в областта между Дунав и Днепър на траките, като причисляват към тях, специално към малоазийските им племена, и троянците. Въобще големият древнотракийски народ е населявал не само Балканския полуостров, но и южна Русия, и почти цяла Мала Азия.

“Тракийският народ (казва Херодот [167]) е най-многоброен след индийците. Ако този народ го управляваше един човек и една воля, той щеше да бъде непобедим и най-могъщ. Но това единство го няма между траките и от това зависи тяхната слабост. Те са се поделвали на много племена, от които всяко си има собствено име, според мястото, което заема, и живее отделно от другите.”

Как добре само се е сетил за траките българският историк Дринов като говори за произхода на българите (стр. 31).

“Ако на Херодот се бе случило да описва славяните, ние не се съмняваме, че той щеше да ги опише с такива думи, с каквито видяхме той описва предишните жители на Балканския полуостров трако-илирийците.”

Интересно е съобщението на Страбон, че племената, живеещи по негово време (1 век сл.Хр.) край Дунава, представлявали смес от скити, сармати и гети с тракийци [168]. Страбон пише:

“Цялата страна между Истъра и Бористена представлява първо пустинята на гетите, после земята на тиригетите, зад които сармати азиги, наречени базилии, сиреч царствени, и урги. Повечето са номади, а останалите се занимават със земеделие; същите те обитавали, казват, по Дунава, често от двете му страни. Над тях живеят бастарните, а най-северните са роксоланите, населяващи равнината между Танаида и Бористена.” (VII, 3-17)

През 1894 г. се появи научният труд на томския професор Флорински “Първобитните славяни по паметниците на техния доисторически живот”, където между другите паметници се разглеждат и отнасящите се до българите. Изхождайки от ново археологическо гледище, Флорински намира, че българските паметници изобщо не са фино-татарски, както дотогава мислеха повечето историци, а са от чисто славянски характер. А на стр. 89 той изрично казва:

“Българите са славяни, също като тракийските племена, скитите и сарматите.” [169]

Професор Ростовцев ни дава изобилен материал в своите статии, както върху керченските фрески, открити през 1891 година, така и върху епиграфическите и скулптурни паметници, намерени при разкопките на едно езическо светилище в Ай-Тодор през 1907 г., които авторът доказва, че са от чисто тракийски характер [170].

Особено важен по същия въпрос е научният труд по нумизматика от почетния археолог А. Берте Делгагард [171] в записките на Имп. одеско общ. за история и древности (т. XXIX, 1911) под заглавие: “О монетах властителей Боспора Кимерийского, определяемых монотрамами” (стр. 117-232). Там се разглеждат предимно ония монети от Кимерийския босфор, които нямат определен надпис, а само едно тайнствено съкращение на името, във вид на монограм. От изследванията става ясно, първо, че това са имената на босфорските царе и, второ, че тия имена са същите и на царете в Тракия – обстоятелство, което иде да признае връзката между скито-сармати и тракийци, и властващите в тях родове. И в Тракия, и на Босфора са известни Рископорити, Котиси и Риметалки.

Най-после, при сравнението на крамическите находки в южна Русия с ония в България, складиран в Народния музей, пред нас се изпречват редица очебийни свидетелства за родствения бит и култура на населяващите ги племена [172].

При редица класически писатели се срещат данни за сходството на бита и културата на древните траки с бита и културата на славяно-българите, но, както казахме, сравнителното изучаване на тези данни и съпоставянето им с новите сведения на науката е в своя зародиш. Археолозите постоянно ровят из недрата на майката земя и науката

ежедневно ни поднася капка по капка нови сведения из този подземен архив, които потвърждават едноплеменността на българите и славяните с траките, а заедно с това и еднакво дълбоката древност на едните и другите едноплеменници.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ТЕКСТА И ДОПЪЛНИТЕЛНИ ПОЯСНЕНИЯ

[1] “Македония”, Н. П. Кондаков, 1909, стр. 21.

[2] Гл. съч. на М. С. Дринов, издание на Книж. д-ство 1909 г., гл. I, стр. 32.

[3] Гл. “Критически поглед по въпроса за произхода на прабългарите” от проф. д-р Ив. Д. Шишманов, в Сб. нар. ум., т. XVI-XVII, 1900 г., г.стр. 506.

[4] Гл. “Крит. погл.” от д-р Шишманов, стр. 510-11.

[5] Гл. “Праотечеството и праезикът на българите”, 1907. “Произходът на българите и пр.”, 1910. Д-р Ганчо Ценов.

[6] Гл. Т. И. Успенски – “Константинопол в последните години на IV век”, по случай 1500 годишния юбилей на Св. Ив. Златоуст, реч, казана в тържественото заседание на 26 февр. 1898 и печ. в Тр. На IV археол. Съезд, вип. 2, 1899 г., стр. 156.

[7] Прозвището “варвари” е дадено на южноруското население от гърците, а после и от римляните, в смисъл на сравнително по-слабокултурно племе. Навсякъде ще поставяме думата “варвари” в кавички.

[8] Твърде естествено е, че за тая “варваризация” (гл. “Руск. Древн. Гр. Толстой и Кондаков, в. IV, стр. 159”) на византийския бит ние имаме малко сведения в паметниците на изкуството, защото приетият римски шаблон упорито въздържал художниците от предаването на реалността, като позволявал само с малки, често едва понятни детайли, да обозначават “варварския” елемент в бита, а самото съдържание на византийското изкуство, насочено главно към иконография, естествено се отчуждило от тая новост до онова време, когато натуралистичното направление не открило пътя на различните национални вкусове. “Варварските” древности от началото на средните векове се свързват с едно цяло чрез един общ стил, господстващ от 2 до 8 век сл.Хр. включително. Единството на тоя стил се състои преди всичко в голямата пъстрота, разкошни материали и зверинни форми. Като място на съсредоточаване на този стил служила южна Русия. Там откриваме най-ранните му образци и там можем да наблюдаваме разните му отношения към античното и собствено “варварско” изкуство. Връзките му с изток принадлежат на Дон и Волга. Една любопитна орнаментика, родила се на изток чрез племената в средна Азия, прониква в северния

Кавказ и по бреговете на Дон се съсредоточава в началото на средните векове в южна Русия и в крайдунавските страни. Като временна и бързопреходна мода, тая орнаментика се среща и в самата Византия, в архитектурната декорация, както е случаят с мозайките в Солун, украсени с гранитни и изумрудени инкрустации. Но тая мода се ограничава във Византия в първата половина на 5 век, докато в изкуството на “варварите” тя се задържа до края на 8 век. Тоя стил преминава по Дунава на запад. Най-голямото количество находки са в Унгария.

[9] Гл. Anecdota, p. 32.

[10] Интересно е допълнението към главата, съставена от самия император Константин или по негова поръчка, за “готските игри”, където се описват коледните приеми и празненства във византийския дворец, според програмата на дворцовия ректор или церемонмайстор. В това изложение е обърнато изключително внимание на реда на лицата, чиновите и служещите, поканени на придворния обяд и прием в известни дни от коледните празници. Там се споменават и развлеченията след пиршеството – музика, пеене, театрални представления и “латински славословия”. На шестия ден на празника в залата на в залата “на 19-те акувити” се устройва закуска, на която присъстват местните народи - сините, зелените, българите, а и разни чужденци: фаргани, хазари, агаряни и франки. Всички се явяват в национално облекло – народни горни дрехи “ковади”. (гл. Руск. Древн. гр. Толстой и Кондаков, в. IV, стр. 159)

(Б.ред.: Според проучванията на Г. Сотиров, народът “сини” трябва да се разбират готите/гетите, а под “зелени” – гръко-римското население на Цариград. За подробности виж “Убийството на юстиниановата самоличност” на автора.)

[11] Гл. гръцкия текст у Успенски, стр. 164, бел. 1, с. 31.

[12] Пак там, стр. 163.

[13] За тази реч Успенски в същия си труд, стр. 160, цитирайки Mignet.LXVI, 105, казва, че няма друг съвременен паметник, който тъй добре да ни запознава с делата на византийската империя през 397-8 година.

[14] Обикновено под тия “варвари” на византийска служба днес се разбира “германското” племе на готите, но в действителност този народ, идентифициран напр. от Йордан с гетите, бил в състава на голямото множество българи и под подчинението на техни водители. Самите византийски писатели говорят за “готска” войска, но те дават уточнението, че тя се е състояла от отделни племена (Eunarii, ed. Dind., p. 251), които понякога враждували помежду си и не могли да примирят клетвата си за вярност на императора с оная на своя вожд (Zosimi IV, с. 56). Успенски пише:

“Благодарение именно на тая племенна смес, “готите” не били в състояние да свалят гръцкото правителство и да застанат начело на

управлението, макар че фактически от края на 4 век на техните дружини принадлежала почти абсолютната военна и административна власт в Константинопол”. (Успенски, арх.изв.т.VI, стр. 223).

Самият Аспар, който с Ардавур стоял начело на най-силната “готска” организация, могъществото на която било сломено през 471 година, носи българско име (предводителят на българите в Мизия – Аспарух, е записан при арменските географи като Аспар, в други изписвания - Исперих, Есперерих - носи типично готско окончание на името "рих"). Нещо повече, самият Теодорих, когото немските учени наричат “германски крал”, всъщност не бил водач на отделно племе, а само предводител на една дружина от 13 хиляди войници (според доказателствата, които посочва Успенски в статията си “Старобълг. надпис на Омортаг”, археол. изв., т. VI, стр. 226).

Бащата на Теодорих се казвал Маламир (отново българско име, Μαλαμειρον) – Dindorf, Hist. graeci minores, I, p.383.

Комитът Остри (Οοτρονς) в дружината на Аспар, според Успенски, също бил от славянски произход (стр. 226; Chron.pachale, p. 597).

Така че с името “готи” била кръстена от византийците през 4 век цялата оная многообразна група народи, в състава на която влизали предимно трако-славяно-българите и която дълго време преди установяването на отделните племена по долния Дунав, съвместявала в себе си понятието “скити” от Източна Европа за византийските писатели.

[15] Theoph. Anastas. et Cedrenus, III, стр. 496; Гибон – Hist. of the decline, XL.

[16] М. С. Дринов – “Заселването на Балканския полуостров със славяни”, том първи, стр. 16.

[17] Hist. Byzantinae, стр. 10-15.

През 376 г. в Тракия и Македония вече се установяват южноруските народи: през 442-44 хуни и българи, а към 500-те години славяни земеделци, но пак водени от опустошителни скитници – хуни и българи (Кондаков, “Македония”, стр. 6). За нахлуването на славяните в Балканския полуостров, виж статията под това название в спис. “Минало”, стр. 79.

[18] Имената “хуни” и “готи” в 5 век имат събирателно значение. Не случайно писателят Приск заменя тези имена с названието “скити”. Впрочем византийските писатели са наричали всички племена, населяващи Македония, с общото название “скити”; тях почти не ги е интересувало дали тези племена са славяни или българи, достатъчен бил за тях фактът, че не са гърци.

[19] “Тайната история”, гл. 18. Прокопий е първият византийски писател, който говори за славяните, това по случай похода на херулите в 4-та готска война през земята на славяните, която според Теофан (687 г.) се простира до Солун.

[20] Konst. Porphir. De them II, 6.

Пелопонес и въобще Елада била ославянена по време на Константин Погонат (668-685).

За едно проникване на българите в античността в класическите земи на елинското племе имаме едно късно, но твърде оригинално известие. То е описание на Троянската война, писано специално за цар Симеон от Йоан Екзарх Български. То гласи:

**Син Ахилеусъ и мѣн вожъ иже нарицахъ сѧ
тогда Мирмидонесъ, ныне Болгаре**

(Калайдович, Йоан Екз. Бълг., стр.178-188), т.е., че жителите на Тесалия, ахилевите мирмидони, някога се наричали мирмидони, а сега българи. Има сведения, че мирмидонска колония е съществувала и над Черно море, тоест там, където за първи път се споменават българите. Идентификацията българи=мирмидони правят още авторите Малала (5-6 в. сл. Хр.) и Йоан Цецас (12 век).

[21] Ed. Gibbon, The History of the Decline and Fall of The Roman Empire, бележка от J.V.Bury, London 1898.

[22] Кондаков – “Македония”, 1909, стр. 10.

[23] Второто нашествие на българите (появили се на Дунав преди 500 година) започва в 6 век и продължава в 7 и 8 век. Теофан разказва, че през 687 г. Юстиниан Ринотомет повел цяла войска против България и Славиния, а през 750 г. Константин Копроним покорил славянските провинции в Македония и на другата година тръгнал против България, но когато стигнал Вергавския проход, посрещнали го българите и го разбили, та се върнал с позор.

[24] Открит е от професора А. Н. Попов в руските архиви – между статиите на тъй наречения “елински и римски летописец”. Именникът е в две части, в края на първата е отбелязано:

**и потомъ приде на страну Дунаіа
Исперихъ князь тодже и доселѣ**

което показва, че тая част е съставена от съвременник на Аспарух. Именникът завършва към началото на 70 г. от 8 век. Вероятно първоначално е бил писан на гръцки език. Много учени (Блау, Куник, Радлов и други) се опитваха с помощта на турския и др. езици да тълкуват непознатите думи в тоя списък.

Гилфердинг казва: “Обичаят да се дава прозвище на годината е обикновено нещо на изток и можем да предположим, че той е бил заимстван от българите, още когато са странствали между Дон, Волга и Кубан.” Ето този списък според най-новото и най-сполучливото му тълкуване от Кембричкия професор I. B. Bury:

Авитохол – диплом твирем - 159 (г.сл.Хр.)

Ирник – диплом твирем – 450

Гостун – дох твирем – 567/8

Курт – шегор вечем – 578/9

Безмер – шегор вечем – 637/8

Исперих – верен алем – 640

Според ключа на Bury, бройното значение на българските цифри е: 1 –

верен, 2 – дванш или дван, 3 – тох, 4 – сомор, 5 – дилом, 6 – дохс, 7 – ехтс, 8 – шегор, 9 – тек, 10 – ехтем, 20 – алтом, 30 – твирем, 40 – алем, 60 – тутом.

[25] The Chronological Cycle of the Bulgarians.

[26] Българските князе са записвали на гръцки език своите административни наредби, актове, договори със съседни и всичко това трябвало да се запази за поколенията върху каменни стълбове, които красили колонадите пред дворците и други обществени пострройки (после като паметници от миналото са пренесени в църквите).

Поради различните възгледи за произхода на българите, всеки историк тълкува по своему по-загадъчните думи в българските исторически надписи. Колоната на Омортаг за пръв път ни дава най-ясно свидетелство за националната титла на българския владетел “Кънязь”, но понеже на гръцки е написано ΚΑΝΑΣ, тъй като гърците нямат ер и я, то руският учен Успенски, като поддръжник на турската теория, веднага дава следното тълкувание на тая дума: “това е старотурското или туркменското “хан” с гръцко окончание as или es. . .”

[27] Известията на Руския археологически институт в Цариград, на руски език, т. X, София 1905, с албум.

[28] Датата е според проф. В. Златарски.

[29] Въпросът за това преминаване се счита за научно неоспорим. На уважаемия г-н д-р Г. Ценов, оспорващ този въпрос, ще посочим, че щом той се докосне до археологическите паметници у нас и в южна Русия, които той почти игнорира в историческите си трудове, веднага ще разбере и съзнае грешката си за старите селища и преселването на южно-руските българи.

(Авторът визира една от теориите на д-р Ценов, че античните селища на българите не са били над Кимерийския босфор, над Черно море, а над Тракийския босфор, свързващ Мраморно с Черно море. – б.ред.)

[30] Както е известно, старият свят е знаел на Балканския полуостров две племенни стихии: тракийци – в източната му половина, и илирийци – в западната, а помежду им в историческо време – македонците и техните съседи епироти.

“Любопитно е”, казва Кондаков (Македония, стр. 14), “че крупната формация си остава една и съща след хилядолетия: и до днес Балканският полуостров е зает в източната си половина с българи, а в западната със сърби. И пак между тях се формира исторически клин – албанците. Характерно е и това, че както в старо време тракийските и илирийските племена са имали общ език и само отпосле се различавали със свои диалекти, подобно нещо е станало и с балканското славянство. Освен това, както по-рано македонците се погърчили, също тъй значителна част от днешните албанци са потурчени.”

За царствеността на българите ще говорим по-нататък.

[31] Границите му са: на запад – Ока с притоците ѝ; на юг – горния Дон и

притоците му и Каспийско море; на изток – до р. Яик, а на север – по десните притоци на р. Кама до средното течение на тая река.

[32] Руските летописци го наричат Велики Болгар. Развалините му се намират в сегашния Спаски уезд, село Успенск, известно повече под името Болгари.

[33] История на Армения (прев. от арменски на руски), 1858, стр. 81.

[34] В житието на Йоан Рилски от Търновския патриарх Евтимий, на стр. 29 има следната бележка: “Йоан Асен, 35 крал българский, по исчислению г. Раича, бил син старого 37-го краля болгарското Асеня...”

[35] M. Fraehn (академик) – ръкопис, четен в Академията на науките в Спб. 1818 г.

[36] На 13 август 1877 от члена-археол. и преводач на татарския текст В.В. Радлов, отпечатан е в известията на същия съезд.

[37] Обнародвано от Н.И. Золотницки в известията на 4 арх. съезд. Т.1, стр. 154.

[38] Fraehn – “Wolga Bulgarien”, стр. 188.

[39] Твърде интересни са бележките на А.А. Спицин за условията, при които е започнало и извършено помюсюлманчването на българите в южна Русия (Материали по археол. на източно-турските губернии, събрани от императорското арх. дружество, т. 1, 1893, Москва, стат. 3 – “Чудския древности”, стр. 65).

Търсейки нови пазари за покупка на кожи и за продаване на своите стоки, източните мюсюлмански търговци, попаднали на следите на някакви движещи се сибирски инородци в Европа през северния Уралски превал, отблизо се запознават с местността и след време устройват по горна Кама търговски разменен център. С течение на времето изгодното положение на избраната местност за търговия, не само по Кама, но и по северна Двина, и миролюбието на владеещите страната чудски народности, създават там постоянна търговска фактория, домакини на която отначало стават търговци – перси, а след тях търговци от други източни народи – сибирски, предимно обаче арабски търговци. Тая фактория не закъсняла да запознае окръжаващите я племена с разните удобства и съблазни на източната култура. Факторията с времето се превърнала в колония, а тази колония неизбежно трябвало да си промени главния център, спускай се от висотите на Кама по нейните низини, наблизо към главния волжки път, където отначало възникнал временен панаир, а после постоянно население. Българите сплотили наоколо си оригиналния, макар и слаб съюз на съседни чужди народи, като ги подчинили на особено търговско-аристократично устройство и им дали общо управление и съд. За по-нататъшното процъфтяване на областта твърде много съдействало приемането на мюсюлманството от българите (омаломощени от отцепването на

преселилите се в днешна България славяни и българи). Източните майстори, занаятчии и учени молли направили Болгар напълно “ъгъл на изтока”. Почти осемвековното (до 13 век) спокойно съществуване в Камска област на незначителната мюсюлманска търговска колония се обяснява със слабостта и миролюбието на съседите.

[40] Сказ. мюсюлм. питат. о славянах. А. Гаркави, 1870, стр. 86.

[41] Най-нов труд, съдържащ бележки на класическите и др. писатели за българите, е трудът на д-р Г. Ценов “Произходът на българите и пр.”, 1910, стр. 472.

[42] Agathiae, p. 300, ed. Bonn.

[43] Procopii, de b. Gothico IV, p. 476.

[44] De administr., C, 36-40.

[45] Nicéphor, p. 38; Theoph., p. 545.

[46] Т.И. Успенски – “Староб. надпис Омортага”, стр. 233.

[47] Означен на една колона, намерена в Абоба през 1899 г.

[48] На един откъслек от колона, намерена в стара могила и запазен в Нови пазар. Сега в шуменския музей.

[49] Посоч. статия на Т. Успенски, стр. 234.

[50] Една колона в Провадия.

[51] Също там.

[52] От Абоба-Плиска.

[53] От което се вижда, че българите са пренесли със себе си в Мизия такъв политически строй, според който главният княз споделял властта с представителите на родовете, стоящи начело на отделни племена. Тоя род феодална система, разбира се, е еволюирал. Известен е напр. големият преврат в половината на 8 век, когато редът на князете, които по предимство заемали върховната власт, бил прекъснат, и заместването на вакантното място почнало да зависи от избора на всички представители на знатните родове (боляри).
Theoph. 432-5, Nicéph.patr. p.77

[54] Отпечатано е в труд на 1 арх. съезд. 1876. Между собствените български градища са: граханското, двете котловски и чегандиските – всички имат големи размери, укрепени са с по два обкопа и намерените в тях керамични фрагменти са едвакви с ония от дясната страна на Волга. На общочудски език градищата се наричат Карил или Курил.

[55] Крит. пр. от д-р Шишманов, стр. 677.

[56] Най-ценните сведения от тях са събрани в едно обширно изложение от Н.Т. Катанов в Изв. общ. арх., Ист. и етногр. на Казанския университет, т. XXVII, в. I, 1911 г, под надслов: "Сказания иностранцев о Казани".

[57] P. Artamof – La Russie historique, Paris 1862-65.

[58] Руските учени отнасят пермските крепости към края на бронзовата епоха.

[59] Повечето могили в южна Русия били разкопани и разграбени в началото на миналото столетие (19 век), а намерените вещи изчезнали безследно. Стотици килограми златни и сребърни находки били претопени от златарите. Известно количество старини са запазени още от Петър Велики, като най-голяма рядкост в императорския Ермитаж, но сведенията за тях са изгубени в миналото столетие. Вещите били изпратени през 1726, а през 1742 за тях могло да се каже само това, че те произхождат от могилите и градищата между Волга, Кама и Оба. В труда на Никола Витсен "Nord-en Oost-Tartarye" от 1692 се разказва за подобни находки на сребърни съдове с орнаменти и фигурни изображения. Илюстрациите във витсеновия труд показват сходството на старините с ония в императорския ермитаж. Някои вещи са с инкрустирана орнаментика – същия стил като онзи по Дон и Дунава. Д-р Месершмид, изпратен от Петър Велики да събира антики, разказва в своя дневник (1721), че разкопките били основна търговия за ишимците. Дори жителите се наричали "бугровщици", тоест могилотърсачи.

[60] 1 арх. съезд, 1976 г.

[61] В предложението си за устройване на музей в с. Болгари Евлентиев казва още следното: "Италия справедливо се гордее с развалините от класическия Помпей. Русия също има своя Помпей, това е Болгар на Волга. Римският Помпей бе разрушен от вулканическите гръмове на Везувий, руският Помпей го разрушиха татарите и монголите. Римският Помпей се ползва с европейската известност и с поклонението на всички образовани нации, руският Помпей е забравен от своите съотечественици и неизвестен на образована Европа. Съкровищата на класическия Помпей са групирани в публичните музеи в Неапол, а съкровищата на руския Помпей, рисуващи оживената картина на древнобългарския град до най-малки подробности, изчезват от времето и се пръскат, и се крадат от разни профани! В името на науката и просветата аз се осмелявам да издигна своя глас в защита на руския Помпей – Болгар на Волга.

Ние не можем да се начудим на равнодушието на нашите съотечественици към скъпоценните паметници на българската старина, оставени почти без всякакво внимание и изучаване, обречени на разорение и разпиляване. Още Петър Велики скърбял от душа за

постепенното разрушение на остатъците от славния Болгар и се разпоредил за тяхното поддържане във възможна цялост.”

[62] При нашествието на монголите най-славният и силен град във Волжка България бил градът Биляр, но след изгарянето му отново процъфтял Болгар.

[63] Градът Казан е основан през 840 г. и в него царували 15 татарски царе, от които последните Гереи, дошли от Крим, са прадеди на султаните, които някога са живели и днес имат свой потомък в с. Върбица, преславска околия, шуменски окръг. Казанската обсада на русите през 1552 била една от последните страници на историята на петвековната руска борба с татарите. С тоя погром русите изпълниха една велика задача, като спряха нашествието на средноазиатските орди, застрашаващи с изстребление европейската цивилизация. Много ценни историко-археологически документи за миналото на България са изгорели в огромните казанските пожари през 1120 и 1815 год.

[64] В тия трудове, стр. 249 – статията от А.Я. Гаркави – исторически ръкописи.

[65] През 679 г. хазарите потеглили на запад от своите волжки селища и като подчинили част от българите и угрите, утвърдили се между Дон и Днепър по горния Донец в земята Lebedia. Те покорили само северната част на Таврида, която се нарекла Хазария. През 694 г. хазарите вземат под своя защита Юстиниан. През 8 век те живеят в дружба с византийците и воюват с арабите. През 9 век строят укрепления срещу печенегите на Дон с инженери, изпратени от Теофил. Една част от хазарите се покръства, друга изповядва исляма, а трета си запазва еврейската религия. Във войната с руските князе (862-875 г.) хазарите изгубват по-голямата част от земята си и, избутани от печенегите от Лебедия, установяват се по източните брегове на Palus Meotis, до устието на Куфис (Кубан).

[66] История на руското право. 1905. стр. 96.

[67] Проф. Нидерле – “Човечеството в доисторически времена”, руски превод, стр. 520.

[68] Успенски, “Старобългарски надписи”, т. 6, стр. 219.

[69] Относно въпроса по какъв начин тази култура е могла да се зароди в тия местности, той допуска, че през ледниковия период, та и след него, Черно море още не е било съединено със Средиземно и цялото това пространство, заето сега от Егейско и Мраморно море, представлявало прекрасна долина с разкошна растителност. Тая местност е могла да бъде прародина на арийското дългоглаво племе. Това е било през първата половина на неолита. Една емиграция се отправила на запад, друга на север, а третата, която ни интересува – на севороизток и

северозапад. Другата половина на арийското племе била принудена да отстъпи в Азия, заела Мала Азия, Армения, Персия и Индия, изобщо източните страни.

[70] Herodot Hist. Lib. II, cap. 33, 34; IV, с. 48-100 – “Граници на Скития”.

[71] Истърът или Дунава, според изложеното от Херодот, текла от страната на келтите направо на изток.

[72] От тая страна, според Херодот, извира р. Морис (по всяка вероятност днешна Тиса), приток на Дунава. Тия данни свидетелстват, че страната на агатирсите е лежала вероятно по западните вериги и южни склонове на Карпатските планини.

[73] Plin. IV. 126.

[74] Herod. IV. 17.

[75] Също, IV – 105.

[76] Herod. IV, 106.

[77] Трудно е да се определи точното местоположение на р. Хера (Херос) и на р. Пантикапа. С тоя въпрос са се занимавали Mannert, IV, 109-205; Gail, I, 120; Rawdinson, III, 41; Stain, II, 209; Baehr, II, 311; Rennel, 71; Bonnell, I, 102-106; Gaisford, III, 468; Бурачков; Брун, стр. 72; Уваров, I, 13; Надеждин.

Мнозина приемат за р. Хера реката Конка. Тези мнения като чели се потвърждават и от Птоломей. Херос, според него, се намира на 61 градуса д. и 49.50 шир., тоест според сегашното измерване на това съответства устието на Конка.

[78] Тоя ров вероятно е същият, който изкопали децата на скитските жени, омъжени за своите роби по време на пребиваването на скитите в Азия. Според Херодот скитите ослепявали своите роби (V, 2).

[79] Herod. IV, 19-20.

[80] Също, IV-1.

[81] Херодот, VI, 21-25.

[82] Руск. Древн., т. 2, стр. 57.

[83] Херод., IV, 110.

[84] Между сармати и скити изобщо не се констатира етнографска разлика, имената им са сродни и съзвучни, а и Херодот посочва, че сарматите произлизат от скитите. За образци на сарматски език служат множество “варварски” имена в гръцките надписи в Танаида, Босфора и

Олвия, носещи ясен арийски произход. Според Амиан Марцелин (XVII, 12, 2) при едно сарматско племе, воюващо с римляните през 359 г., бойният вик бил: Мара! Мара!, което значело смърт!

[85] Също, IV, 117.

[86] Херодот. IV, 99. Интересното е сравнението на тия показания с ония на Ксенофонт (Арав. VII, 5, 12) за ограбване на тези кораби от тракийците.

[87] Понт. Посл. III, 2-39. Византийските писатели наричат Добруджа с името *Scythia parva*. Градът Томи според Шафарик (I, 363) е днешният градец Манкале в Добруджа.

[88] Царицата на скитите Зарина според гръцките легенди (Диодор Сицилийски – II, 34), красавица и хитроумна управителка, покорила всички съседни варвари, построила много градове и направила живота на народа щастлив. Народът ѝ издигнал пирамида с колосална статуя на царицата. Столицата ѝ според Никола Дамаскин (1 в.сл.Хр.) се наричала Росканака.

[89] Руск.древн., т. III, стр. 12.

[90] В съкратен вид е издаден етюдът “Скити и сармати” от Д. П. Даскалов през 1912 г. и “Принос към външната скито-сарматска история” от същия.

[91] Цитираме из Библията на български език, отпечатана в Цариград при А.Х. Бояджиев, 1971, стр. 642.

[92] Същата библия, стр. 740-4:

“И слов. Господне биде към мен и рече: Сине человечески, отвърди лицето си връз Гог, земята на Магог. . . И ти, сине человечески, проречи против Гог и кажи: Така говори Господ Йеова: Ето, аз съм против тебе, Гоге, вожде на Рос, Мосох и Тувал. И ще те възведа от последните страни на север и ще те докарам върху израилевите гори.”

Митичните имена на Гог и Магог са обяснявани със съвременните “варвари”. За скити ги смята Йос. Флавий (*Aut.Jud.I,6*); блаженный Йероним (*Qeaest. In Genes, X, 2; Comment. In Ezech. XXXVIII*); Исидор Севилски (*Orig. IX, 2-27*), Зонар (*Annal., I, 5*).

Когато на историческата сцена се явили гетите като готи, то и тях почнали да смятат за магоги.

Тия имена преминали и в Корана, и в арабските разкази за Искандер, който задържал тия племена до стената, построена от сасанидските царе близо до Дербента против нахлуването на варварите-скити. Тоя разказ е взет от Корана, където “тая стена построи Двурогиат”, тоест Александър Велики.

[93] Отпечатан в Трудовете на XIII археол. сезд, 1905, в Екатеринослав, т. 1-1907 г., стр. 96.

[94] У нас и до днес се кърми онзи историко-литературен портрет на най-старите българи, който някога бе създаден от западни, руски и наши учени въз основа на етимологически заключения, опорната точка на които бе в турския, фино-татарския и монголския език. Тоя куриозен татаро-монголски портрет на Аспаруховите българи намери и графически, пластичен израз в съвременното българско изкуство. Вижте наскоро репродуцираните картини “Аспарух” (черна литография) и “Крум със свитата си” (цветна).

А ето какво показват строго научните антропологични и кранеологични изследвания на самите татари, които покорили останалите в южна Русия българо-славяни и станали господари на царството им, при това далеч след Аспарух и Крум, които са обитавали Дунавска България.

Сведенията черпя от “Известия на Обществото за археология, история и етнография при имп. Казански университет” от 1911 г.

Говори се за типа на татарите-победители на помюсюлманчените фини и древни българи (от крайволжкото им царство). Ето характеристиката, направена въз основа на продължителни строго научни изследвания: “Лицето на татарите се е изменило, самото лице е станало по-продълговато, очите станали сиви, а само лошо растящата брада и дългите уши напомнят тяхното монголско произхождение. В зависимост от това с какви племена са се сляли татарите, типът на това племе се е отразило в татарина. Появили се татари-чуваши, татари-буртаси, татари-мишари и пр. Към татарите обикновено отнасят и тъй наречените “кръстени”.”

От съпоставянето на тези сведения с култивираната у нас представа за старите българи може да се направи следното парадоксално заключение: че татарите от дългото си живеене с победените крайволжки българи са заприличали на самите българи, тоест добили са индо-европейски кавказки тип. А Крумовите и Аспарухови българи, които никога не са живели с татарите, добили чисто татаро-монголско изражение на лицето си. Това е странната логиката в случая!

[95] Тук считаме за уместно да кажем няколко думи за литовците, които се смятат за преход от славяните в германци. Ватсон (Ueber d. lettischen Volksstamm), като сравнява литовския език със славянския, а също с “готските” (да се разбира германските – б.р.) и фински наречия, намира, че литовското наречие и народът образуват преход от народите от славянското племе към германците. А от друга страна, преходът им и към фините. Древността и важността на литовския език изясни професор Фон Болен (Ueber die Verwandtschaft zwischen d. Lithanischen und Sanscritsprache). Гилфердинг (“Литва и Жмуд”, II, 366) казва:

“Сегашната реч на литовските селяни е много по-първообразна от езика на най-старите паметници в Европа, от езика на Омир”.

Според Шлейхер (1856), литовският език принадлежи към голямото семейство на индо-европейските езици и се приближава особено към славянския и немския. В сравнение със славянския, той се явява по-стар по отношение на развоя на звуковете. Относно морфологията пък и спреженията, славянският има предимство. В славянските наречия е забелязано изчезването на гласните в края на слоговете и думите, които

у литовците се запазват: vilkas-вълк; sinus-син; veidas-вид и т.н.

[96] А. Будинович – “Първобитные Словяне в их язык, быт и понятіях по данным лексикальным”, Киев 1879, стр. 289-391.

[97] Йордан. De Origine Actibusque Getarum. Monumenta Germaniae historica V, 30-38.

[98] С течение на времето, под влияние на различни обстоятелства, българите постепенно губили своето надмощие като царствени представители на славянските племена, но макар в най-слаба форма, то се запазва за известно време като традиция, дори и след основаването на българската дунавска държава.

[99] Херодот, V, 1.

[100] Гетите и даките според някои сведения принадлежат към племето на сарматите.

[101] ХУНИ. Тук е мястото да се спрем, между другото, на един твърде важен и интересен въпрос. Върху тъй наречения хунски въпрос. Мракът, който обгръща въпроса за произхода, бита и културата на старите българи, покриваше и въпроса за същността на хуните. В последно време някои руски и наши писатели изказват мнение за хунството на българите, т.е. че българите били хуни. За изясняването на този тъмен въпрос ние даваме следното кратко изследване по него.

Бащата на историята Херодот (IV, 21-25) пръв и с най-голяма яснота ни посочва селищата и народността на хуните, макар да не ги споменава под това име. Като говори за тисагетите и ирките, той казва: “Над тия народи, по направление на изток, живеят други скити, надошли натам след отделянето си от царските скити.”

Още по-нататък, зад пространната камениста равнина, в подножието на голямата планина, той споменава плешивите по рождение, плосконоси, с големи челюсти аргипеи, речта на които е нескитска. Както виждаме, почти в съседство с тъй ясно очертаните от Херодот монголци, са обитавали скити, отделени някога от царствените скити. Че именно тези скити са тъй наречените по-късно хуни, потвърждават почти всички древни писатели.

Географът на Скития от 2 век сл.Хр. Птоломей (I, 430) означава хуните като съседни на роксоланите, тоест поставя ги почти на същото херодотово място. Приск и Прокопий наричат хуните скити. Последният ги определя и за по-ново име на старите кимерийци и масагети. Йордан посочва първите жилища на хуните в скитската земя до Меотийското езеро (Азовско море). Агатий (ed. Bonn, 299-300) е още по-ясен: “Хунският народ в старо време живееше до Азовско море, към изток, на север от Танаис (Дон). Всички там живеещи варвари се наричаха изобщо скити, а хуни в частност, като според рода – котригури, утригури и др. по мястото, дето живеят, и обичаите им.”

Теофан също разказва за старите жилища на оногундури и котраги, поставяйки ги на север от Черно море, до тъй нареченото Меотийско

езеро (Bonh. I, 544). Зосим (Zosimus, IV-20), писател от 4 век, споменава хуните като скитски народ. Важно е съобщението на този писател за хуните, че ги наричали още царски скити.

Очевидецът на хуните Приск, който е гостувал на Атила, намерил при хуните оригинална култура, своеобразен народен бит, привички към разкош. При Атила се събрали няколко скитски племена, но в техния бит се наблюдава славяно-българската общност, която смътно съзнавали и древните писатели.

Орозий пише:

“Хунският народ, обзет от ярост, въстана срещу готите и ги изпъди от старите им селища.”

Йордан пише:

“От селищата на българите, силни и многобройни, хуните разпространиха в две части яростта си върху народите.”

По-нататъшната съдба на хуните е известна от историята.

В заключение: Хуните са някогашни отцепници от българите (царските скити). Те може и да са ходили до границите на Китай, но към времето на народното преселение, вероятно предизвикано или ускорено отчасти от тях, те минават през южна Русия и нахлуват във Византия.

[102] Едно поколение или племе се сменяло с друго и то насипвало нови могили, като използвало отчасти могилите на предшествениците си и им увеличавало височината.

[103] Руск. древн., т. 2, стр. 84.

[104] Херодот казва: “Гробниците на царете се намират в Херите, до които Бористена е плавателна.”

[105] Руск. Древн., т. 2, стр. 84.

[106] Находките изследва И. Е. Забелин.

[107] Като по-забележителни находки ще споменем: Известните вази от Чертомлицка и Кул-Обско. Сребърен ритон, намерен през 1889 г. в Керч, с изображение на битка между сармати и гърци. Керченската теракотова (от печена глина) статуетка – “варварин” с гусла. Бележитата ваза на Ксенофонт с изображения на скити от 3 в. пр. Хр., намерена през 1833 близо до Керч. Изображение на сармат върху част от ритон от кубанската област. Златният царски пръстен с изображение на скит, работа на Атинада, намерен в женската гробница на Митридатовата планина. Статуята на т. нар. “педагог” от женската гробница в могилата “Гол. близница”. Златният погребален венец от Керченската могила и онзи от мъжката, намерени през 1837.

През 1888 при разкопките около Босфора (Кимерийския) между другите находки е намерена една златна пластинка от 3-2 век пр. Хр. На нея е изобразена сарматска царица, пируваща сред свои хора. “Варварите” са облечени също като скитите по Чертомлицката ваза. Те подават на царицата ритон и чаша. Подобна група и подобна сцена е изобразена и във фреските на Антестерия в Керч – битка на сармати.

Други интересни находки са показани в етюда ни “Скити и сармати”, 1912, стр. 1-16.

[108] Руск.Древн., т. 2, стр. 61.

[109] Против тази класификация на проф. Самоквасов и по-нататъшните му теории бяха направени силни възражения, главно на 8-и арх. съезд в Москва през 1896. Проф. А. Хволсон доказва, че кимерийската епоха е завършила много по-рано и критикува названията на епохи 2 и 4. П.Н. Милюков също счита за погрешно да се дават на доисторически епохи етнографически названия и предлага Кимерийската епоха да се нарича Бронзова, 4-та – Византийска, а 5-та – Турско-татарска. “Но, казва Нидерле, ние все пак ще приемем системата на проф. Самоквасов като единствен опит за класифициране на всички южноруски древности.”

[110] Кимерийците за първи път се споменават от Омир (Одисея, XI, 14-19), като се разбират по бреговете на Керченския залив (древния Кимерийски босфор) и към Кавказ. В един асирийски надпис от 7 в.пр.Хр. царят Ашурахендин (или Асаргадон, 681-669 пр.Хр.), като разказва за един поход, казва: “Теушпу, кимериецът скитник, земята на когото е далеч, аз разбих. . .” В друг надпис на Асурбанипала (688-622) кимерийците се споменават като опустошители на неговата земя.

[111] През 1904 г. G. Seur по поръка на френската школа в Атина прави разкопки в “Tell-Racheff”, на североизток от Ямбол, а през следващата година разкопките бяха продължени от френския консул в Пловдив – Degrand. Находките после пое Жером. Жером се изказа, че тук имаме работа с неолитна гърнчарница, но Щерн предполага, че имаме работа с площадки, подобни на петренските (“Премикенска култура”, стр. 42), а живописната керамика е родствена на петренската. Съдовете често имат, както показват многобройните изображения на Жером, бяла облицовка, която служи за основен фон на украсата. Последната е изпълнена предимно в тъмни краски и представлява съединение на хоризонтални и вертикални ивици със спирална орнаментика.

[112] Тия съдове, според нас, не са нищо друго, освен разкошни прототипи на т.нар. в днешно време “връшници”, употребявани най-вече по селата в Софийски окръг, за изпичане на дебели питки, предимно царевични.

[113] На интересуващите се от тоя род керамична орнаментика препоръчваме съчинението на Dr. Georg Wilke “Spiral-Maanderkeramik und Gefassmalerei Hellenen und Thraker”, mit 100 Textabbildungen und 1 Tafel, Мк. 4.50.

[114] Тук изреждаме областите, които дават сходни в много отношения находки от керамика и респективните им археолози: Във Фокида и Беотия (Sotiriadis, Ath. Mitt. 1905-1908). Северна Гърция (Цунд). В Тракия (R. orcheol. 1901. 328). В Сърбия и Босна (Hornes,

Neolitische Keramik in Osterreich и пр.). В Буковина и Галиция (в преждеказаната книга). В Македония (H. Schmdtm Zeitschr. F. Ethnologie 1908). В Румъния (Z.f.Ethnol. 1904). В Унгария (H. Shmidt Z.f.Ethnol. 905). В южна Русия (Хвойко, Щерн, Burrows). В България (проф. Кацаров, д-р Б. Филов, Р. Попов, А. Чилингиров).

[115] A. Milchhofer – Die Anfange der Kunst in Griechenland, стр. 12-87; Evans – Cretan pictographs and prephoenicean, стр. 127.

[116] Доклад от февр. 1903 на Берлинското арх. д-ство. Zeitschrift fur Ethnologie 1903, I и II, стр. 483.

[117] M. Much – Die Heimat der Jndogermanen 2, 1904, III.

[118] H. Schmidt, Zeitschrift fur Etnologie 1904, стр. 626; M. Much – Die H., стр. 95.

[119] A. Korte, Ath. Mith. XXIV, 1899, стр. 24.

[120] P. Kretschmer. Einleitung in die Geschichte der grieh. Sprache, стр. 174.

[121] Zaborowski, Bulletin de la societe d'antrop. de Paris 1900, стр. 451.

[122] Някои изследователи са на мнение, че в образуването на древните египтяни е взела участие и някаква северна светлокоса брахицефална раса*. Това мнение бе склонен да приеме и Вирхов, след като започна антропологическото изучаване на фараонските мумии от Дейр-ел-Бахари (R. Virhow, "Die Mumien der Konige im Museum von Bulaq"). Професор Серджи разви хипотезата за особена раса, която заела всички страни около Средиземно море и била носителка на най-старата в тези области цивилизация. Тая раса вероятно срещнала на места по-старо население, с което се смесила, поселила се в различни условия на климата и природата, и се диференцирала на разни племена и народности. После оказала малко или много влияние на други раси и племена, а именно: на юг на негрите, на изток – на семитите и урало-алтайците, а на север – на арийците. На народите от средиземноморската раса Серджи приписва най-старите цивилизации на Египет, Мала Азия, Гърция, Етрурия, наследени и развити по-нататък от арийските племена и преди всичко – смесили се с тия народи и им предали арийски език ("Каменният век и доисторическото население по най-новите изследвания", 1898, стр. 126-128).

* Бел.ред. – това се потвърждава не само антропологически, но и от редица стари автори. Например Изидор Севилски описва връзките кратко и ясно по следния начин: *Getuli Getae dicuntur fuisse, qui ingenti agmine a locis suis navibus conscendentibus, loca Syrtium in Libya occupaverunt; et quia ex Getis venerant, derivato nomine Getuli cognominati sunt. Unde et opinio est opud Gothos, ab antiqua cognatione Mauros consanguinitate propinquos sibi vocare.*

(Казват, че гетулите са тези гети, които, като напуснали страната си с огромна флотилия, населили земята на сиртите в Либия. Понеже идвали от Гетика, били наречени с производното име гетули. Оттук и мнението сред готите, че трябва да се

отнасят към маврите като към роднини, заради древната кръвна връзка помежду им.)

[123] Тук според Е. Р. фон Щерн (Die "pramykenische" Kultur in sud-Russland, стр. 35) имаме работа с домове за живи и "домове за мъртви", т.е. с често срещащите се преживявания ("surwivals"), аналогични на които имаме в омировите описания на тържествените изгаряния на падналите под стените на Троя герои и милетските гробища на остров Березани.

[124] Според изследванията на професора по химия П. Г. Меликов и професора по ботаника Ф. М. Каменски, тия зърна се оказали от просо (pаісum) или sorgum. А пък Аclian (П.С., III, 39) казва, че просото е основен материал за храна на скитите и сарматите (Щерн, стр. 32).

[125] Стопанското значение на козата *Capra Aegadrus* в неолите е било много по-важно от това на овцата (J. Zippert, Kulturgesch. der Menschheit. I, 504).

[126] Според научното изследване на намерените кости от проф. В. Д. Лассарев (Щерн, стр. 33).

[127] Същият археолог в статията си "Поля погребеніи средн. приднепровье", стр 18, ни дава следните сведения за някогашното южноруско население:

"Ако оставим настрана превозните и заимствани изделия, говорещи за връзки със съседните народи, и разгледаме изключително предметите и обстановката от чисто местен характер, то ще видим една пълна устойчивост и последователно изменение на местната култура, извършваща се с настъпателен прогрес и запазваща между отделните моменти жива и непосредствена връзка. Естествено, че народът, който е преживял всичките тези стадии на своето културно развитие и който е удържал с такова постоянство завещаните му от прадедите обреди, е можел да бъде само народ, който никога не е напуснал своята родина." По нататък авторът продължава така:

"Почти пълното тъждество и сходство на предметите, намирани както при погребенията, така и в съвременните им жилища и градищата до самата славянска епоха, а също изразеният долихоцефализъм на черепите, наблюдаван от площадките от неолитната епоха до могилиите от 8-10 век, във връзка с продължителността на обряда на изгарянията, идват да потвърдят, че всички последователно споменати паметници принадлежат на единствения народ, живял тъй дълго на казаната територия, а именно на древните славяни, поселили се в областта на средната приднепровска област от време на най-дълбока древност."

[128] "Човекът в праисторическо време", стр. 421 (руски превод).

[129] Както виждаме, и Хвойко, и Нидерле, та и Самоквасов, концентрират вниманието си изключително върху античното минало на славяните, като съвсем оставят настрана заплетения въпрос за българите. Всъщност в своите заключения те често неволно попадат на

този въпрос, без обаче да се спират над него. За пример ще посочим интересните сведения на Хвойко за градищата в южна Русия, където почтеният археолог, без да иска се натъква на ония скити, които отчасти били притежатели или създатели на тия “славянски” градища и главно, на които славяните били подвластни. Хвойко пише:

“Да смятаме тия градища за принадлежност на скитите чергари нямаме никакво основание, макар част от намиращите си при тях гробове със склепове, могилни насипи и погребения с коне, отличаващи се с богатството на конските украшения и на оръжието, да можем да припишем на скитите, но това се обяснява само с близките връзки на скитите с местното население и, може би, с известния род подвластност на последното под скитите.” (Тук археологът говори ясно за българите и славяните – б.авт.)

“Но самите градища, продължава Хвойко, по своето устройство, характер и разположение съвсем не са могли да принадлежат на войнствения чергарски народ: преди всичко те са разположени по високите места, при реките или в блатистите местности, които не представляват удобства за пребиваване на чергари. Второ, те заемат грамадни пространства и биват обкръжени с огромни – до 20 м. високи – често двойни и тройни насипи/валове, представляващи обширни укрепления, които чергарските племена нито са имали време, нито възможност да издигнат. И накрая, по вътрешния си характер те сочат значителна аналогия, както с описаните от нас площадки, така и с по-късните славянски градища, които са служели едновременно за целите на култа и като пункт за отбрана.”

Понеже археологът напълно се абстрахира от въпроса за царските скити, които са предци на българите, които и в южна Русия, а и в днешното си отечество са главни създатели на тези стари укрепления, той се задоволява само да констатира още две съществени особености на тези градища. Че остатъците от валове с различна старост показват тяхното постепенно разширение и че в тях се срещат в изобилие земеделски работи. След това заключава, че е най-подходящо да се припишат тези градища не на чергарски племена, а на местния земеделски народ от арийско племе, а именно на славяните, които живели по тия места от най-стари времена.

[130] “Жертвеник на Хермес Световид”, митологическо изследване от К.В. Болсуновски, 19091 стр. 1.

[131] Пак там, стр. 6-7.

[132] Херодот I, 216. Тези площадки напомнят храмовите постройки в Месопотамия, където на върха на хълма поставят стара желязна “акинака” – с това име се наричал свещеният персийски меч. В откъслеците от Хигесий (писател от неизв. времена) се казва, че “от скитите меча го почитат савроматите”. Амиан Марцелин (31, 2-23) говори за почитането на меча от аланите. Интересно е, че един меч е намерен в чертомлицката могила, забит в стената на гроба.

[133] Вишну се наричал още Ари, а жена му носила името Ара.

[134] Изображението на свастиката представлява две кръстосани линейки, наречени “арани”, пречупени в краищата си все в едно направление, тоест кръст от четири букви Г, съединени в основата си. Този символичен знак имал твърде важно значение още в най-стари времена. Среща се по някои древногръцки и сицилийски монети, а също в живописата на древнохристиянските катакомби, по средновековните надгробни плочи, по свещените одежди от 12-14 век. Християнството е усвоило този символ под името “Гамирован скръст” – *crux gamata*. И до днес обаче точният му смисъл не е изяснен. Според едни, това е знак на свещения вечен огън, който се добивал чрез триене на две дървени парчета, тоест изразявал именно двете дървени парчета – арани, поставени на кръст. Други пък намират в свастиката символ на сблъсък, трети за символ на някакво божество и пр.

Габриел де Мортиле – френски археолог – в теорията си за произхода на бронзовата култура от Индия се позовава и на този знак (свастика), който бил известен в Индия преди будизма, като религиозен символ. По-късно обаче самият Мортиле призна, че свастиката присъства от дълбока древност и в Европа. Този символ, толкова характерен за Индия, се оказва по разни бронзови, каменни, глинени и др. антични изделия, намерени в Европа, както е случаят с оловния идол, открит от Шлиман в Хисарлъка (микенските разкопки), в троянските глинени прешлени за вретена, в Кипър, в южна Русия, България, Македония и пр. Чешкият учен Нидерле пише:

“Трудно е да допуснем, че във всички тия различни местности свастиката е възникнала съвършено самостоятелно. Тя е твърде сложна и изразителна, главно в пречупените краища на кръстта, за да можем да отречем нейното символично значение и да я приемем за прост мотив на орнаментиката. Ние не настояваме, че на занаятчията винаги му е било известно символичното значение на този кръст, който той е рисувал по оръжието или ушивал по платовете. Ние само искаме да кажем, че свастиката представлява символ, възприет от Азия чрез някакво неизяснено досега културно влияние.”

Относно произхода на този символ ние имаме доста основания да допуснем, че народът, който го е измислил и пръв употребил за религиозна цел, е бил тракийският народ. Това мнение се поддържа почти в същия смисъл от Хилдебрандт и др.

Монети със свастика от Тракия.

В България свастиката се среща в голямо изобилие най-вече в шевичната орнаментика, предимно самоковската и дупнишката. В повечето случаи знакът е ограден с малък четириъгълник или ромб, който се повтаря и образува бордюра около някоя централна форма, най-вече ромбовидна. Преимуществено се среща по шитите ръкави.

Шевица от Софийска област.

През 1912 година бе открито в Радомирско цяло съкровище от “варварски” сребърни монети с изображения, от едната страна съвокупление, а от другата ясно отпечатана свастика. При изучаването на свастиката се изписа голямо количество литература и се създадоха много хипотези за нейното значение и произход. Изучаването даде повод за написването на интересната монография на Th. Wilson “The Swastika”, един от най-пълните трудове по тази материя.

[135] Фригийският надпис “Богас Темев...” на Мидас в тълкуването му от френския академик Перро (Histoir de l’art); Също при Владикин “История на древните траки”, кн. 1, стр. 8.

[136] “Древности приднепровья”, Б. И. и В. Н. Ханенко, 1899.

[137] Тук считаме за уместно да кажем няколко думи за названието на река Волга, което твърде много бе мъчено и превивано под законите на турската фонетика, за да се получи названието Булгар, като произлязло от Волга+ар = Болга+ар = народ на Волга. Всъщност, ето какво говорят за името Волга най-новите обстояйни научни изследвания. В статията “Этнологическая история поволжья”, отпечатана в известията на Казанския университет (1911, XXVII, стр.1), се разглеждат изследванията на Кузнецов и Хомяков, където за названието Волга се дават следните разяснения: коренът на думата произлиза от черемиско-мерянския език, където волгодо значи светлина; волгончо е мълния, а волготам е святка се.

“Тъй че, казва Хомяков, Волга значи светла, блестяща, в противоположност на Шексна=тъмна.”

Както виждаме, и самата Волга, която често шушнеше на писателите за някакъв турски произход на думата Булгар, доказва се, че и тя свидетелства, може би твърде случайно, ако не за памтивечния Бог Ар, то поне за светлината, на която се покланяли нейните (на Волга) обитатели – българите.

Ще споменем и за санскритското значение на думата “ар”, като майсторство, изкуство-божествения гений на хората, което очебийно подсказва за всезнанието, всемогъществото на главния бог Ар, от когото хората са незначителни частички. По тоя санскритски принцип са се образували много съществителни, обозначаващи майсторство, действие, като: столар, вратар, цигулар, пекар, пахар, колар, грънчар, златар, каменар и т.н.

[138] Д-р Шишманов, Крит.пр. за Флорински, стр. 641.

[139] Херодот, IV, 59.

[140] Мнение за Тавити - Neumann. Die Hellenen im Skythenlande I, s. 257; Bonnel. Beitrage I, 232; Baehr, II, 398; Rawlinson, op.cit III, 43; Stein, op.cit. II, 210; за Истрия при гърците – Pr. Griechische Mythologie I, 336.

[141] Бонели (Beitrage I 421) обяснява този обичай с древно-иранското поверие, че в тялото на царя се намирал огън от бога.

[142] На тия плочки (такива са намерени 55) е представен бюста на Тавити, държаща съд, отдясно е скит, а отляво е олтар на огъня. Изработката напомня пантикапейските “варварски” теракоти с изображение на тъй наречената Астарта. На венеца с изображение на босфорския цар Рискуборис е представен същият олтар на огъня. По монетите на първия Арсакид от скитски род (цар Парфия) се явява за пръв път изображение на излияние пред също такъв олтар.

[143] Muller, Hist. Graeci minores, II, 377.

[144] За митологията на славяните виж Костомарова, Атанасиев, Крезневски, Фаминцин, Нидерле, Соколов, Зелински. За литовската –

Deckentedt, Die Mythen sagem ind Legenden der Zamaiten.

[145] Херодот I, 216.

[146] Поклонението на Ойтосур се потвърждава и от намерените в царските могили бронзови знаци и знамена с грифони на върха. За връзката на грифона със слънцето говорят древните писатели Есхил, Филострат, Епифан и др., и в силата на тая връзка с голяма вероятност може да се допусне, че тия знаци са символи на бога на слънцето (“Скитския древности”, А. Данилевскаго, с. 179).

[147] При литовците, които се смятат за понемчени славяно-българи, невидимите покровители – прадедите от задгробния свят, се приемат за покровители на домашното огнище и на огъня. Оттук възниква силно развитото у литовците огнепоклонение (Енцикл. “Брокхаус”, стр. 813 – за главните черти на литовското почитание). Някои историци намират в литовската митология смесица от индийска вяра, ирано-персийска, келтогалска, гръкоримска и скандинавска.

[148] Charmoy, Relat.de.Masoudy etc. Mem.de.l’Acad. VI.

[149] Херодотр, IV, 78-80.

[150] Ситалк (ок. 431-424 г.пр.Хр.) е син на Терес, основател на Одриското царство. Той покорил родопските племена, част от пеонците до Струма, а също гетите и агатирсите. (Тукидид, II, 29 – прев. Кацаров в Пер.сп. LXII, бел. 85 и 86. При проф. Кацаров – “Битът на тракийците”, стр. 52)

[151] Херодот, IV, 76-77.

[152] “Няколко думи върху стат. на П. Драганов в изв. на Спб. слав. благодтв. общ.” от К. А. Шапкарев, М. Сб. т. II, стр. 330.

[153] “По културата на старите траки”, проф. Г. Кацаров, 1903, П.сп. LXIII, стр. 732-3.

[154] Зап. Од. Общ., т. XXIX, 1911 – А. Лонгилов, стр. 90.

[155] Стат. “Слово о полку Игореве”, стр. 83, 1911.

[156] “The first King of Bulgaria who was converted to christianity was Bogoris” – R. Curzon (Ms of the 4 gospels in the old Bulgarian character, 1838).

[157] Пер.сп., год.XI, кн.LV – LVI, стр. 223.

[158] Библията – Цариград 1871 г., стр. 643.

[159] “Русскія древности в памятниках искусства”, т. III, 1980, стр. 1.

- [160] Енци. Брокхаус – съответни букви.
- [161] Отбелязани мимоходом в “Критически преглед” на д-р Шишманов, стр. 614.
- [162] Същият, стр. 615, * същият, стр. 698; ** същият, стр. 700.
- [163] Същият, стр. 617.
- [164] Същият, стр. 619.
- [165] С радост отбелязваме новите книги за траките: “Древните траки”, ч. II от Н. Йонков-Владикин и “Битът на старите траки според класическите писатели” от д-р Г.И. Кацаров, която се явява като първи изчерпателен труд по този въпрос в нашата литература.
- [166] “По културата на старите траки”, Пер. Сп. 1903, LXIII, стр. 730.
- [167] Херодот, III, 5 – по превода на Дринов. Тракийците около Р. Хр. били обединени под властта на гета Боребистас, съвременник на Цезаря (Strab. VII, 3). Но след неговата смърт обширната му държава пак се разпаднала на племенни съединения и отделни общества.
- [168] Strabon. VII, 32.
- [169] Проф.д-р Шишманов, стр. 644-5.
- [170] Проф. Кацаров за М. Ростовцев, спис. на Соф. арх. д-во, 1911, стр. 288.
- [171] Археолог-инженер, който прави разкопки в Теодосия и с множество находки, отнасящи се до периода от 6 век пр.Хр. до 15 в. сл.Хр., обогати одеския музей с експозиция от голяма важност.
- [172] F. Fischer казва:
“Сходството, което се наблюдава между балканските народи от нос Матапан до северните Карпати в домостроеж, земеделие, вяра, нрави, обичаи, право, поезия, музика и пр., може да се обясни единствено и само с обстоятелството, че въпреки всички народни бури, въпреки всички размествания, народната основа на балканските страни си е останала същата от времето на античните траки.”
(Zeitschr. fur Ethnologie, 1910, с бележка от проф. Кацаров за траките.)